

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94(477)«085/134»:27

Ірина Діптан

КОНСТАНТИНОПОЛЬ – ВАТИКАН: ХРИСТИЯНСЬКИЙ ВИБІР ВОЛОДАРКИ РУСІ

«Си бысть предѣтекуция крестьянъстей земли, аки деньница предѣ солнцем и аки зоря предѣ светомъ, си бо съяше аки луна въ ноци...» [37, с.35].

У статті розглянута одна з найконтраверсійніших проблем за володарювання Ольги – християнський вибір княгині – у доробку вчених XIX–XX століть. У результаті історіографічного екскурсу висвітлені погляди дослідників на вузлові аспекти проблеми: чинники, що зумовили київське посольство до німецького короля Оттона I, його завдання; сутність «місії Адальберта» та її вислід; наявність чи відсутність християнського вектора у правительки Русі.

Ключові слова: княгиня Ольга, король Оттон I, імператори Костянтин VII і Роман II, Русь, Візантія, Рим.

Цьогоріч православна спільнота вшанує пам'ять – 1000-ліття від часу вічного спочинку 15 липня 1015 року – Володимира Святого. Високо поцінуючи Хрестителя Русі, принагідно віддамо належне його предтечі – рівноапостольній Ользі, котра «...просвѣчена святымъ духомъ, разумѣвши бога истинонага... идь... въ Цѣсарьград... И пришедши проси крещенья, и приими святое крещенье...» [47, с.296].

Образ і діяння княгині – оповіті серпанком загадковості, ніби зіткані з легенд, припущень, імовірностей. Хоча літератури – наукової, белегристичної – не бракує, та незмінно контраверсійними залишаються наріжні проблеми, як-то: походження (соціальне, етнічне, місце й рік народження) Ольги; тлумачення чотирьох помст княгині у протиборстві з дєревлянами (в зв'язку з цим – розв'язання дилеми: мстивість і святість, володар і мораль); навернення Ольги в нову віру*. З-поміж них остання – найдискусійніша (через неоднозначність і суперечливість джерел, їх різночитання, певну заангажованість авторів).

Об'єктом нашої історіографічної розвідки є проблема християнського вибору Русі за правління Ольги в доробку вчених XIX–XX століть, а предметом – посольство княгині до німецького монарха Оттона I та «місія Адальберта» як відповідь на «поклик» Києва. Мета дискурсу полягає в тому, щоби розкрити погляди істориків, релігієзнавців, культурологів (головно – українських і російських) на такі вузлові питання: причини відправлення й цілі київських дипломатів (у зв'язку з цим – оцінка результатів попередніх перемовин княгині з візантійським імператором); правдивість літописної оповіді «Продовжувача Регіона», обставини, що зумовили затримку католицької місії та її вислід. Кінцево спробуємо відповісти на «надпитання»: чи йдеться в контексті латинської експедиції до Києва про західнохристиянський вектор Ольги, а відтак ймовірність охрещення Русі під церковним патронатом Риму?

Джерельне підґрунтя дослідження складають німецькі латиномовні хроніки IX–XI сто-

* Історіографічний огляд проблем найфаховіше представлений у працях: а) про походження Ольги [47, с. 49-58]; б) про чотири помсти володарки Русі [47, с. 98-100; 106-123]; в) про поїздки до Константинополя та охрещення княгині [23, с. 311-314], [45, с. 150-154], [47, с. 146-164], [48, с. 282-283; 296-298]; г) про «місію Адальберта» [45, с. 150-154].

© Діптан Ірина Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

літь у викладі авторитетного знавця русько-німецьких узаємин О. В. Назаренка, вміщені в його однойменній монографії [31]; праці науковців у руслі означеної теми **.

Звернімося, передусім, до головного джерела, котре стало засадничим у з'яві спектра версій стосовно християнського вибору володарки Русі [56, с.103-109].

У «Хроніці Регіона Прюмського з Трійським продовженням» мовиться:

«В лето от воплощения Господня 959-е... послы Елены, королевы ругов, крестившейся в Константинополе, при императоре... Романе, явившись к королю, притворно, как выяснилось впоследствии, просили назначить их народу епископа и священников...» [56, с.107]

«960. Король отпраздновал Рождество Господне во Франфурте, где Либуций из обители святого Альбана посвящается в епископы для народа ругов достопочтенным архиепископом Адальдагом [...]

961...Либуций, отправлению которого в прошлом году помешали какие-то задержки, умер 15 февраля сего года. На должности его сменил, по совету и ходатайству архиепископа Вильгельма, Адальберт из обители святого Максимиана, [который], хотя и ждал от архиепископа лучшего и ничем никогда перед ним не провинился, должен был отправляться на чужбину. С почестями назначив его [епископом] народу ругов, благочестивейший король, по обыкновенному своему милосердию, снабдил его всем, в чем тот нуждался...» [56, с.108].

«...Оттон 2 февраля 962 г. коронован папой Иоанном (XII) императорским венцом [...]. В то же лето Адальберт, назначенный епископом к ругам, вернулся, не сумев преуспеть ни в чем из того, чего ради он был послан и убедившись в тщетности своих усилий. На обратном пути некоторые из его [спутников] были убиты, сам же он, после больших лишений, едва спасся. Прибывшего к королю [Адальберта] приняли милостиво, а любезный Богу архиепископ Вильгельм в возмещение стольких тягостей дальнего странствия, [которого] он сам был устроителем, предоставляет ему имущество и, словно брат брата, окружает всяческими удобствами. В его защиту [Вильгельм] даже отправил письмо императору, возвращения которого [Адальберту] было приказано дожидаться во дворце» [56, с.108].

«966... Скончался Эрманберт, аббат вайсенбургской обители, и император поставил во главе монастыря избранного монахами Адальберта, [прежде] назначенного епископом к ругам» [56, с.109].

Окрім хроніки «Продовжувача Регіона» у розпорядженні дослідників – ще кілька латиномовних документів. У «Хільдесхаймських аналах» ідеться про те, як «к корою Оттону явились послы народа Руси с мольбою, чтобы он послал кого-либо из своих епископов, который открыл бы им путь истины; они уверяли, что хотят отказаться от языческих обычаев и принять христианскую веру. И он [король] согласился на их просьбу и послал к ним епископа Адальберта правой веры. Они же, как показал впоследствии исход дела, во всем солгали» [31, с.112].

Альгайхські та Кведлінбурзькі анали містять той же текст, додаючи лише наприкінці: «ибо упомянутый епископ едва избежал смертельной опасности от их поисков» [31, с.112]. Анали Ламперта вар'юють лише кінцівку: «...послал к ним епископом Адальберта правой веры, который едва ускользнул от их нечестивых рук» [31, с.112]. Скорочена редакція – в Оттенбойренських аналах: «к королю Оттону явились послы от народа Руси с просьбой прислать кого-либо, кто открыл бы им путь истины. Когда же к ним прибыл правоверный епископ Адальберт, то с трудом ускользнул из их нечестивых рук» [31, с.112]. Як зауважує О. Назаренко, в усіх цих хроніках руське посольство та пов'язані з ним події датуються 960 роком, у той час як у «Продовжувачі Регіона» вони хронологічно диференційовані [31, с.112].

Кожен дослідник, аналізуючи зацитовані витяги, постає перед дилемою: зазначені анали – незалежні джерела чи парафраз оповіді «Продовжувача Регіона»? О. Назаренко, на основі скрупульозного текстологічного розгляду, стверджує: «... все перечисленные... анналы относятся к... херсфельдской... традиции [...] Источником сведений о посольстве 959 г. в [ней] были Большие хильдесхаймские анналы... Следовательно, Продолжение Региона и херсфельдская анналистика могут рассматриваться как независимые друг от друга источники о русском посольстве» [31, с.113]***.

** У візантійських хроніках про посольство княгині до німецького короля не йдеться; з-поміж руських літописів лише у «Повісті минулих літ» маємо опосередковану згадку – натяк на «місію Адальберта». Оповідуючи про передісторію хрещення Володимира Святославича літописець зазначає: «Потом же придоша немьци, глаголюще: «придохомь послании оть папежа...» Рече же Володимерь Немцемь: «идете опять, яко отци наши сего не приняли суть»» [37, с.42].

*** Див. дискусію О.В.Назаренка з такими дослідниками, як А.Воронов, Ф.Фортинський, Н.Лоренц, В.Пархоменко, Н.Полонська-Василенко, М.Левченко, М.Алпатов, М.Свердлов, Ж.-П.Арінйон, А.Сахаров, які дотримуються протилежної точки зору [31, с.112-113].

Оригінальними джерелами про «руську місію» Адальберта дослідник вважає ще «Хроніку Тітмара Мерзебурзького» [51, с.138-143] та «Діяння магдебурзьких архієпископів» (хоча в них відсутні дані про посольство Ольги до Оттона I). Натомість про Саксонські та Магдебурзькі аналі висловлюється як про компілятивні, а про Корвейські – як про підробку XVIII ст. [31, с.113].

Перед викладом розмаїття версій щодо київської місії Адальберта окреслимо в найзагальніших рисах образ очільника, якого переважна більшість учених вважає продовжувачем хроніки Регінона Прюмського.

Спочатку згадаємо останнього. Відомо, що Регінон упродовж 892-899 років був аббатом Прюмського монастиря; після визнання звідти – перебрався до Тріра, звідки й пішов у кращі світи в 915 році. Саме «в Трире, – оповідає О.Назаренко, – им и была написана хроника [...]». До 813 г. хроника представляла собою компіляцію на основі хроніки Беды Достопочтенного... и «Франкских имперских анналов». Свое повествование Регинон довел до 906 г». [31, с.101].

З 907 і до 967 року хроніку продовжував анонім, у якому вбачають Адальберта. Ймовірно, що походив він із верхньолотаринзької знаті. З 950 року Адальберт – нотарій у канцелярії кельзького архієпископа Вікфріда; в 953-958 роках – знову нотарій, але вже в королівській канцелярії. Незнано, коли саме він став монахом трірського монастиря св. Максиміана. Після повернення з Русі в 962 році – в складі придворної капели; відомо, що в 965 році супроводжував Оттона I в Магдебурзі як єпископ. На початку 966 року Адальберт отримує в управління Вайсенбурзьке абатство, та вже восени 967 року відбуває разом з Оттоном II в Італію. Саме там, у жовтні 968 року був проголошений першим магдебурзьким архієпископом. У сані магдебурзького митрополита помирає 20 червня 981 року [31, с.103].

Розпочнімо свій історіографічний зріз ключових питань теми звернення до доробку російських істориків.

М. Карамзін, з'ясовуючи чинники навернення Ольги, зазначає: «она могла видѣть торжественность обрядовъ христіанства; могла изъ любопытства бесѣдовать съ Церковными Пастырями, и будучи одарена умомъ необыкновеннымъ, увѣрится въ святости ихъ учения. Плѣнення лучемъ сего новаго свѣта, Ольга захотѣла быть христіанкою...» [17, с.101]. Поїздки княгині до Константинополя вчений датує 957 роком; вважає, що там же Ольга була охрещена [18, с.106]. Аналізуючи результати переговорів володарки Русі з імператором Візантії, визнає, що «... она... была недовольна его приемомъ» [17, с.103].

Історик дуже скептично висловлюється стосовно ймовірності посольства княгині до німецького короля: «вѣроятно ли, чтобы Ольга, приняв Вѣру Греческую, хотѣла имѣть духовныхъ Пастырей Римской Цервки, уже несогласной съ первою?» [18, с.110]. Н. Карамзін висуває екзотичну версію щодо місії Адальберта: «... былъ посланъ Оттономъ не къ Русскимъ, а Ругенскимъ Славянамъ [...]. Жители Рюгена въ 956 году давали Нѣмецкому Императору вспомогательное войско... Они до самого XII вѣка еще поклонялись идолам...» [18, с.110].

С. Соловйов солідаризується з М. Карамзіним у несприйнятті 955 року як дати поїздки та хрещення княгині: «... в 957-м... отправилась Ольга в Константинополь и крестилась там при императорах Константине Багрянородном и Романе и патриархе Полиевкте» [50, с. 149]. Красиво, але надто спрощено вчений умотивує її навернення: «очень легко могло быть, что Ольга отправилась в Царьград язычницею, без твердого еще намерения принять новую веру, была поражена в Константинополе величием греческой религии и возвратилась домой христианкою» [50, с. 150]. Про висланців Ольги до Оттона I історик не згадує.

Один із найавторитетніших знавців руського православ'я Є. Голубинський запропонував оригінальну версію розв'язання проблеми. Він уважав Ігоря «внутрішнім християнином», що став таким за посередництвом своєї дружини Ольги [8, с.70]. Вона, зважаючи на політико-релігійну ситуацію, тривалий час таємно сповідувала Христа. Коли ж княгиня офіційно ствердилась як християнка?

Дослідник не погоджується з даними руських, візантійських і латинських літописців про навернення княгині в Константинополі; заперечує ймовірність двох поїздок до нього [8, с.77]. Свій вояж володарка Русі здійснила 957 року «... чтобы удовлетворить своему любопытству видеть столицу христіанского и образованного мира...» [8, с.78]. Хрестилася Ольга в Києві, коли склала регенство, «... после чего народ уже не имел права спрашивать с нее за поступки» [8, с.78].

Професор визнає справжність київського посольства до Оттона I в 959 році, проте зауважує: «вопрос: для чего было послано..., должен навсегда остаться неразрешимой загадкой, если только не объяснят дела какие-нибудь новые сведения» [8, с. 82]. Найвіро-

гідніше пояснення: «Ольга прислала к королю вовсе не за тем, чтобы просить епископа и священников, а за чем-то другим, нам неизвестным...» [8, с. 82]. Тобто німецький король, як ревний поширювач християнства, з власної ініціативи спрямував місію до Києва («... чтобы перезвать её [Ольгу] от патриарха Константинопольского к своему папе Римскому») [8, с. 83]. Подано хоч і розлогу, та дуже цікаву аргументацію вченого: «... новокрещенная Ольга могла быть только христианкой, но не могла сделаться ни сторонницею Греческой половины церкви, ни противницею половины Римской, то само по себе не представлялось бы совершенно невероятным и то, что она посылала к Отгону просить у него епископа. Но это предположение представляется совершенно невероятным в виду того, что епископ был Ольге вовсе не нужен. Сама приняв христианство, она не хотела, потому что не имела возможности, распространять его в народе: на что же стала бы она просить епископа?» [8, с. 83]. Позаяк Адальберт прибув до Києва в 961 році, то, згідно із застереженнями Є.Голубинського, новонавернена Ольга мала вже відійти в приватне життя (традиційна історіографія вказує на 964 рік).

А. Карташов вважає, що в 957 році Ольга «... не домоглася... від гордих «порфірогенітів» того, чого шукала...» [19, с. 225]. Йшлося про одруження Святослава з принцесою Візантійською. Все ж «неотримання... очікуваної честі, – стверджує дослідник, – не змінило внутрішньої серйозності прийняття Ольгою хрещення. Але це позбавило її додаткових шансів на перемогу над язичницькою партією варягів...» [19, с. 225].

Учений скептично ставиться до направлення, задля християнізації Русі, посольства княгині до Оттона I, позаяк «...вона знала, як низько поціновується при візантійському дворі вся помпа Західної імперії. Вона мріяла про прилучення не до компанії «узурпаторів», а до достоїнства єдино справжніх царів усього православ'я» [19, с. 226]. Але в оточенні княгині були охрещені варяги, «...їхні родичі, послі й гості з районів Західної Європи...», котрі щиро доходили думки, що, коли греки такі пихаті, то Київській Русі можна приймати хрещення і ієрархію із Західного папського району» [19, с. 226]. І саме ці «люди західної орієнтації» вирішили в ході чергового руського комерційно-політичного посольства зреалізувати власний план: запросити до Києва місіонерів Оттона I, поставивши Ольгу перед dokonаним фактом. Суттєво, що вони, зловживаючи посольським статусом, видали «... свій авантюристський план за пряме доручення княгині...». Відтак «руський літопис про цю безславну авантюру зберігає скромне мовчання, а західні літописці голосно кричать» [19, с. 226]. Оскільки Ольга не запрошувала Адальберта до Києва, то й не сприяла його діянням. Для княгині «план офіційного введення християнства після повернення з Константинополя... – підсумовує А. Карташов, – закрився» [19, с. 229].

Аналізуючи церковно-політичну історію Київської Русі, Д. Присьолков припускає, що її охрещення могло статися ще за княгині Ольги. Підґрунтям для цього була хай не чисельна, зате моральна перевага християн над язичниками і, головню, зосередження в руках перших важелів державного впливу [42, с. 4]. До християнської партії «... належав і самъ князь Игорь, официальное положение которого не позволяло ему лично перейти въ новую вѣру, пока не будутъ выяснены приемлемые условия установления церковной ієрархіи, въ его державѣ» [42, с. 6]. Хоча в договорі 945 року про це не йшлося, вчений упевнений, що «кієвські послы... должны были коснуться и этого вопроса...» [42, с. 6]. Історик стверджує, «...что христианская партия оставалась въ силѣ въ Кіевѣ и после... смерти Игоря, при управленіи... Ольги» [42, с. 10].

Д. Присьолков говорить про дві поїздки княгині до Царгороду. Перша – 955 року, задля хрещення. Ольга, проводячи переговори з Костянтином VII, «...закрѣпила ихъ своимъ крещеніемъ тамъ же и принятіемъ имени Елены въ честь жены императора..., вѣроятного воспріемника при крещеніи» [42, с. 10]. Дослідник наголошує, що зазначені перемовини «... привели къ соглашенію, по котрому форма насажденія церковной ієрархіи не посягала на политическую самостоятельность Кіевской державы...» [42, с. 10]. Проте греки не дотримали слова, і княгиня змушена була здійснити другий вояж до столиці Візантії. Однак і «... въ 957 г. не сумѣла добиться ни осуществленія обѣщаній 955 г., ни родственныхъ связей...» и «обратилась къ Западу, въ расчетѣ тамъ найти болѣе приемлемые условия організації церкви» [42, с. 12].

Спроба княгині не увінчалася успіхом: «добиваясь независимыхъ формъ церковной організації, она взазмѣнь того получила предложеніе сдѣлать изъ ея страны не архієпископію, не митрополію, а лишь рядовую епископію» [42, с. 13]. Позаяк «...неудача Ольги въ дѣлѣ созданія русской независимой церкви біла неудачею... [християнської] партіи», княгиня змушена була зректися влади на користь Святослава [42, с. 14].

Не втрачають наукового значення столітньої давності праці В. Пархоменка. Змально-

вуючи образ і діяння княгині Ольги в контексті християнізації Русі, автор пропонує своє розв'язання традиційно контраверсійних проблем.

Передусім учений скептично налаштований щодо літописної дати хрещення княгині: «... мы можем принять свидетельство Иакова развѣ лишь въ томъ смыслѣ, что около 954 г. началось первое оглашение Ольги истинами христіанской религіи» [34, с. 8]. Учений полемізує з істориком церкви Є. Голубинським як щодо сили християнських цінностей в тогочасній Русі, так і щодо «внутрішнього християнства» Ольги до 945 року. Натомість стверджує, що в 40-х роках X ст. «...понятія «Русинь» и «язычникъ» были синонимами» [34, с. 6]. Це – по-перше. А, по-друге, вказує на докази язичництва Ольги (її розправа з деревлянами, не вельми шанобливий прийом Костянтином VII у 957 році) [34, с. 9-10].

В. Пархоменко переконаний, що «...ключемъ къ разгадке запутанного вопроса о времени и мѣсто крещенія св. Ольги скорѣе всего можетъ быть поставлено свидѣтельство именно современника...» [34, с. 13]. Саме таким є, на думку вченого, «Продолжатель Регинона... либо... Адальбертъ, либо близкий къ нему и знающій человек...» [34, с. 13]. Покладаючись на свідчення німецького хроніста, він подає власну реконструкцію подій.

Орієнтовно в 954/955 роках Ольга «...познакомилась съ христіанствомъ и... серьезно заинтересовалась новой религіей» [34, с. 13]. У 957 році княгиня, в інтересах налагодження торговельно-політичних узаємин, здійснила поїздку в Царгород. Дослідник не заперечує ймовірного бажання Ольги прийняти хрещення в столиці Візантії, проте «...не имѣла успѣха...», весьма вѣроятно... потому, что неудачны были ея дипломатическіе переговоры съ императоромъ»; припускає, що «...домогалась въ Царгородѣ какихъ-то особыхъ привилегій... для... Руси и ея княжеской династіи» [34, с. 14]. Можливо, звідси – й літописна легенда про сватання Костянтина VII, його хрещенство (бажане видавалося за дійсне) [34, с. 13].

Зазнавши поразки у Візантії, Ольга «... затѣваетъ новое предприятие, въ результатѣ котораго... въ 959 г. отъ нея приходятъ послы къ могущественнѣйшему государю Западной Европы – Оттону I...» [34, с. 16]. Княгиня сподівалася «... на Западѣ... добитися себе тѣхъ преимуществъ и связей, какихъ не нашла на Босфорѣ» [34, с. 16]. Дуже знакомим бачиться попередній висновок історика: «... Русь едва не приняла къ себе западной ієрархії и чуть не вступила въ прочную связь съ Римомъ, хотя еще не отдѣлившимся окончательно отъ Восточной церкви, но уже стоявшимъ довольно далеко отъ нея» [34, с. 15].

Проте цього не сталося: Адальберт «... опоздалъ со своей миссіей [...] возобновленію сношеній Ольги съ Візантією могло поблагоприятствовать... въ 959 г... смѣна монарховъ на тронѣ... К... царствованію Романа и относить крещеніе... Ольги въ Царьградѣ продолжатель хроники Регинона» [34, с. 17]. Це відбулося не в 959 році і не в 962 чи 963 роках; «... крестилась, – стверджує В. Пархоменко, – въ 960 или 962 г. и скорее именно въ 960 г.» [34, с. 17]. Ольга радісно сприйняла дружню ініціативу Романа II і здійснила – задля особистого хрещення – другий вояж до Царгороду. «Трудности этого путешествія, – відкидає імовірні сумніви вчений, – не могли остановить женщину энергичную, настойчиво стремившуюся къ осуществленію своей высокой цѣли» [34, с. 18].

У В. Пархоменка – оригінальна версія відомостей «Повісті минулих літ» стосовно поїздки та навернення Ольги: констатує зміцнення рис двох мандрівок княгині. «Къ первой... нужно отнести отмѣчаемое лѣтописью неудовольствие Ольги на императора, ко второй... любезнаго приѣма... въ Константинополѣ. Можно думать, что во второй разъ, около 960 года, Ольга дѣйствительно, имѣла утѣшеніе быть крещенной въ Константинополѣ здешнимъ патріархомъ Поліевктомъ (956-970 г. г.) при воспріемничествѣ императора Романа II» [34, с. 18].

Наприкінці 961 року, вже перебуваючи в союзі з Візантією, Ольга «дочекалася» місіонерів Оттона I. Наштовхнувшись на ворожість киян, без Ольжиної підтримки, Адальберт із супроводом покинув Русь. Історик, розмірковуючи над перипетіями католицького єпископа, зазначає: його «... позвали просто сгоряча, не взвѣсивъ всего, подъ влияниемъ горечи отъ неудачной поездки въ Візантію» [45, с. 20]. Понад те, В. Пархоменко вказує на певну закономірність кінцевого вибору княгині: «въ политическомъ и торговельномъ отношеніи... Оттонъ Нѣмецкій не такъ нуженъ былъ Руси, какъ... настоящій «римській» императоръ Візантії – страны, къ тому-же давно уже связанной разнообразными крѣпкими узами съ нашими предками» [34, с. 19].

На думку Б. Грекова, саме візантійська орієнтація Русі мала практичне підґрунтя. «Візантійская церковь, – аргументує свій висновок учений, – была несомненно терпимее римской; в противоположность последней она допускала существование национальных церквей, давала значительную возможность их самостоятельной жизни». Кінцево «...християнство на Руси, заимствованное от греков и в то же время не отмежеванное полностью от

Запада, оказалось в конечном счете не византийским и не римским, а русским» [9, с. 392].

Російський дослідник зовнішньої політики Давньої Русі В. Пашуто вважає «місію Адальберта» відповіддю на Ольжине звернення. Підґрунтя для останнього було закладено попередньою, понад 100 років, історією торговельно-дипломатичних зносин. «Отношения были настолько тесными, – переконаний учений, – что княгиня Ольга, когда ей не удалось добиться согласия Византии на христианизацию Руси, отправила с той же целью посольство к германскому Оттону I...» [35, с. 119]. Німецький король уже мав значні успіхи в поширенні своєї світської та церковної влади «... на славянские земли к Одре, и при нём возникли 6 епархий [...] Русской среди этих новообразований не оказалось...» [35, с. 120].

Чому ж «... напрасно у крупнейших архиепископов разгорелись глаза на новую епархию» [35, с. 120]? В. Т. Пашуто не погоджується з більшістю колег, які звинувачують очільника місії в надуживаннях: «... Адальберт действовал на Руси осмотрительно, и, как отмечал папа Иоанн XIII., потерпал неудачу «не по своей нерадивости» [35, с. 120]. На думку вченого, «...Ольга сочла неприемлемым предложение организовать епископию, считая, что на Руси должно быть архиепископство, если вообще её посольство не преследовало цели оказать давление на Византию, а может быть, княгиня учитывала и сближение Польши с Германией...» [35, с. 120]. Водночас, безпідставними бачаться закиди на адресу офіційного Києва стосовно розправи з «ревними» місіонерами. «Гибель части посольства (маршрут которого пролегал, вероятно, по купеческим путям), – пояснює історик, – следует приписать не действиям властей (которым ничего не стоило захватить и Адальберта), а какому-то до-рожному происшествию» [35, с. 120].

Дуже обережно щодо контактів Ольги з Оттоном I і папою римським висловлюється Б. А. Рибаків. Як і В. Т. Пашуто, він вважає ймовірним, «... что Ольга действительно думала об организации церкви на Руси и колебалась между двумя тогдашними христианскими центрами – Константинополем и Римом» [46, с. 371]. Першопочтовком у спрямуванні руського посольства до німецького короля Б. Рибаків (суголосно В. Пашуто) називає несприйнятний для княгині вислід переговорів із византийським імператором: «Такая концовка переговоров и вызвала, очевидно, отказ Ольги от присылки русских товаров, от посылки русского вспомогательного корпуса и притворное заигрывание с римской церковью» [46, с. 327].

М. Тихомиров вважає, що ймовірною причиною прибуття Ольги до Константинополя було запровадження, зі згоди останнього, єпископату на Русі. Відмова Візантії спонукала княгиню звернутися до німецького імператора. «Посольство к Оттону I, – розмірковує вчений, – могло явиться результатом разногласий русских князей с византийскими императорами» [52, с. 267]. Дослідник зацентровує на тому, що прохання Ольги збігається в часі з християнізацією Польщі, посиленням чесько-польських і встановленням чесько-руських зв'язків. «Княжение Ольги, – підсумовує М. Тихомиров, – можно считать той эпохой, когда христианство окончательно утвердилось на Руси» [52, с. 267].

Осібною є точка зору А. Сахарова. Полемізуючи зі своїми опонентами, вчений спростовує їхні тези про те, що княгині не вдалося домовитися в Константинополі стосовно запровадження на Русі церковної організації; що греки не виконали обіцяного; що це «...викликало роздратування руського двору і змусило Київ звернутися ... на Захід» [48, с. 289]. Натомість історик стверджує: «немає жодних доказів... ніби Ольга зверталась до Візантії з проханням про організацію на Русі автокефальної церкви. Навпаки, літопис дає достатній матеріал для того, щоб склалася прямо протилежна думка. Тут мова йде не про хрещення країни, а про хрещення правительки і не на Русі, що мало б символічне значення як навернення народу у християнство (як це було за Володимира Святославича), а в чужій країні, що могло бути поцінованим європейським світом з погляду підвищення міжнародного престижу Русі» [48, с. 289]. Автор переконаний, що «... руське потроху феодалізоване суспільство в той час ще не було готовим прийняти з Візантії хрещення, церковну організацію... і Ольга з таким проханням ні до імператора, ані до «патріарха не зверталася...» [48, с. 291]. «Її хрещення – продовжує А. Сахаров, – було індивідуальним політичним актом...» [48, с. 291]; зауважує, що й Продовжувач Регіона, й Скилиця говорять лише про хрещення княгині. «Але якщо це так, – попередньо підсумовує дослідник, – то відразу ж втрачає свій сенс усталена теза про те, що ображена Русь звернулася з приводу заснування на Русі церковної організації до Заходу, результатом чого і стало посольство Ольги до Оттона I у 959 році. Не витримує критики й теза про вагання Русі в цьому питанні – Візантія чи Захід?...» [48, с. 291].

Тоді з якою ж метою спрямувала Ольга своє посольство до Оттона I, «... котрий був тоді лише німецьким королем і ... не користувався таким високим міжнародним авторитетом, як візантійський імператор?» [48, с. 300].

Автор погоджується з грецьким істориком В. Фідасом, який у аналізі відповідної виїмки

з Продовжувача Регіона закцентується на тому, що послы «нещиро, як невдовзі виявилося... просили про надання єпископа та пресвітера руському народові. А. Сахаров вважає, що зазначені слова мають контраверсійне прочитання: «руські послы або перевищили свої повноваження, запросивши єпископа і пресвітерів, хоча в Києві про це не було сказано ані слова, або справді Ольга вирішила просити Оттона I про запровадження церковної організації на Русі, але згодом під тиском язичницької опозиції змушена була взяти своє прохання назад і вислати німецьких місіонерів з Києва, або мету руського посольства при дворі Оттона I взагалі зрозуміли невірно» [48, с. 300-301].

На думку вченого, жодна з цих версій не є переконливою. По-перше, стосовно «... самовілля в цьому питанні руських послів, то воно виключається через те, що на середину X ст. на Русі вже існували міцні дипломатичні традиції, з'явилася категорія людей, які виконували дипломатичні доручення. Послы діяли суворо від імені великого князя й були йому підзвітні...» [48, с. 301]. По-друге, «уявляється неймовірним, – розмірковує далі дослідник, – щоб Ольга пішла на аж такий відповідальний крок, як одержання церковної організації з рук Оттона I. Це було б викликом не лише великокнязівській дружині та язичникам, але й руським християнам, котрі були пов'язані з Візантійською церквою» [48, с. 301]. По-третє, «важко собі уявити, – продовжує історик, – щоб Оттон I і королівські чиновники не зрозуміли, з яким проханням до них звернулися..., і послали без відповідної підготовки церковну місію до Києва» [48, с. 301-302].

Відкидаючи означені версії, А. Сахаров пропонує власне прочитання призначення «місії Адальберта», що ґрунтується на врахуванні синергетики геополітичного та релігійного чинників. «Русь тих часів, – зазначає вчений, – активно вела... пошуки міжнародних контактів: Візантія, Болгарія, Хозарський каганат, варяги, печеніги, угри давно вже були у сфері її політичної уваги. З IX ст. київські князі виявили інтерес до контактів з імперією франків [...] [Німецьке королівство]... перетворилося до середини X ст. на могутню імперію» [48, с. 302]. Низка держав, а з-поміж них – і Візантія, намагалися порозумітися з останньою. Тож посольство княгині Ольги 959 року необхідно розглядати в контексті тогочасної європейської дипломатії. «До Оттона I, – безапеляційно стверджує А. Сахаров, – прибула звичайна місія «миру й дружби» для встановлення між державами нормальних мирних стосунків, які зазвичай складалися з регулярного обміну місіями, вільного пропускання торговців [...]. Під час... переговорів з Оттоном I у німецького короля могла виникнути думка, про використання нагоди... для спроби впровадити свою церковну організацію на Русі» [48, с. 303]. Прохання було задоволене київською владою, проте «... це зовсім не означало, що Русь звернулася до Оттона I з приводу запровадження у своїх землях християнства німецько-римського зразка; руси допустили свободу місіонерської діяльності з боку Заходу так само, як вони зробили це на сто років раніше щодо Візантії» [48, с. 303]. Заяву ж Адальберта про руську ініціативу в закликанні церковної місії вчений полишає на совісті єпископа. Натомість час, який пройшов від звернення до відправлення, дослідник трактує як аргумент на користь своєї версії: «... такий перебіг подій [«зволікання» Оттона I] цілком відповідає дозволі з боку русів допустити у свої землі німецьких місіонерів, на що ті йшли з великою нехиттю, як на справу неясну, важку і невдячну» [48, с. 304].

«Що ж спричинило крах церковної місії? А. Сахаров подає доволі розлогу відповідь на поставлене запитання. По-перше, «... Адальберт зазнав невдачі не зі своєї недбайливості» [48, с. 304], про що свідчить його наступне кар'єрне зростання. По-друге, «... наряд чи є підстави пов'язувати вигнання Адальберта з серйозними внутрішньо-політичними змінами в Києві...» [48, с. 304]. По-третє, і в цьому сутність проблеми, «згоду руської сторони прийняти у себе... «місійного єпископа» кінець-кінцем використав Оттон I для того, щоб перетворити його на повноправного представника церковної організації на Русі. Ось це й зустріло спротив, і не стільки, напевне, народу, скільки правлячої язичницько-християнської верхівки, що не бажала дати хоч якісь церковні чи політичні права представникові німецького короля. Тому версія про те, що Русь «вибирала» шлях між Візантією і Заходом [...], що вона справляла на Візантію політичний тиск, що Ольга мстилася... за «дипломатичний карантин» у «Суду», а потім, коли вона хрестилася і Адальберт «спізнився», повернулася... до союзу з Візантією, видається нам необґрунтованою. Руське посольство на Захід мало на меті самостійні політичні здобутки, не пов'язані безпосередньо з відносинами Русі і Візантії» [48, с. 305].

На увагу заслуговують висновки російського візантієвіста Г. Литавріна, котрий скрупульозно аналізує як давньоруські й візантійські, так і латинські джерела щодо діянь княгині Ольги. З-поміж останніх – показання Продовжувача хроніки абата Регіона Прюмського, який, «цілком імовірно, був тим самим Адальбертом, котрого в 961 р. Оттон I відправив у Київ як єпископа *Rugorum*» [23, с. 315]. Учений указує на помилку в свідченнях Адальберта

стосовно хрещення володарки Русі – за Романа II, а не за Костянтина VII; вважає, що її «... можна пояснювати як взаємним поганим знанням мов обома сторонами, так і ізоляцією Адальберта і його почту від християн у Києві, і його віддаленістю від двору Оттона I під час перебування послів Ольги у Франкфурті. Адальберт знав (він був тоді вже в монастирі), що Ольга відвідала Константинополь, що вона хрестилася тут під ім'ям Олени (але не знав точно – коли), що церковної організації на Русі нема, що під час перебування руських послів у Німеччині (як потім і свого власного на Русі) володарем імперії був Роман II – і Адальберт об'єднав усі ці відомості в єдину картину, випустивши з уваги, що самий акт хрещення Ольги міг відбутися в столиці імперії при попередникові Романа II, його батькові Костянтині VII» [23, с. 317].

З'ясовуючи причини і сутність звернення Ольги до Оттона I. Г. Литаврін звертається до цілей і наслідків поїздки княгині до Константинополя в 946 і 954 роках. На його переконання при охрещенні Ольги під час других відвідин Ромейської столиці у відповідь на її домагання («1. Надання почесного для Русі статусу руської церкви і 2. Згоди на династичний шлюб між юними представниками династій двох країн...» [23, с. 359-360]) «... було постановлено основну умову – хрещення її сина Святослава, законного спадкоємця і можливого нареченого дочки імператора [...]. Вона і намагалася виконати цю вимогу, але всі її зусилля виявилися марними. До 959 р., усвідомлюючи, що в таких умовах нове звернення до імператора не обіцяє успіху, вона відправила послів до Оттона I» [23, с. 361-362].

На сторінках дослідження Б. Я. Рамма діяльність місіонерів Оттона I з'ясовується в історико-політико-релігійно-соціальному контексті. Вказуючи, на суперечливі процеси релігійних трансформацій у східнослов'янському суспільстві середини X ст. («...последователей христианства было на Руси тогда уже немало [...], в целом Русь придерживалась еще старых... верований» [44, с. 30], автор наголошує на змаганнях двох центрів світового християнства за Київ: «...в Византии и в Риме – с неослабным вниманием следили за сложными перипетиями социально-политического развития Руси...» [44, с. 32].

Проникнення християнства на руські землі головно – з Візантії, з часом – із Болгарії, Моравії, Чехії (країн, які сприйняли нову релігію з Константинополя), автор трактує як природний шлях («... в связи с постоянными экономическими и культурными сношениями, сближавшими эти славянские народы между собой» [44, с. 32]. Натомість римські впливи поцінуються однозначно негативно, з класових позицій («...насаждение христианства на Руси агентами римской церкви и их попытки обосноваться на русских землях были непосредственно связаны с политическими целями западноевропейских феодальных правителей» [44, с. 32].

Увага дослідника сконцентрована на зовнішній політиці німецького короля (з 962 року – імператора) Оттона I, котрий, упокоривши італійців і мадяр, «...за счет владений славянских племен, расселившихся на Лабе, ...стремится удовлетворить захватнические вожеления германских, прежде всего саксонских феодалов» [44, с. 32]. Учений наголошує на співдії в експансії церковної та світської влад, папи й імператора, позаяк «создание новых церковных центров хотя и происходило по инициативе светской, императорской власти, не могло осуществляться без прямого участия папы... На базе общих захватнических интересов укреплялся союз между Империей и церковью. Церковь освящала военно-захватническую политику Оттона I и его преемников [...], первое место при императоре неизменно занимали могущественные прелаты церкви...» [44, с. 33].

У підкорених землях полабських слов'ян Оттон I заснував п'ять єпископатів, а у Магдебурзі – архієпископство; на землях «язичників» прагнув відкрити ще дві єпархії – в Польщі і в Русі. Останні єпархії мислилися в підпорядкуванні майнського (пізніше магдебурзького) єпископа. «Обращение в христианскую веру русских, – стверджує Б. Рамм, – было для Оттона важным постольку, поскольку оно... могло облегчить окончательное покорение западных славян и распространение его политического влияния на Русь» [44, с. 34].

Саме з такою місією і був спрямований у Київ Адальберт, «...как представитель Оттона I, а вместе с тем, очевидно, и римского папы Иоанна XII. Папское благословение и формальное назначение было необходимо, несмотря на фактическое верховенство Оттона I над папой» [44, с. 34]. Позаяк кияни швидко розпізнали, чого прагнуть «місіонери», останні змушені були хутко полишити Русь.

Аналізуючи ті західноєвропейські хроніки, в яких змальовуються «пригоди Адальберта», Б. Рамм приходиться до дещо несподіваних висновків. По-перше, «обилие известий обо всём этом скандальном происшествии, к тому же известий, совпадающих текстуально, однако кажущееся. В действительности все свидетельства упомянутых хроник и летописей восходят к одному основному источнику – к показанию «Продолжателя Регинона» [44, с. 36-37]. По-

друге, «...«Продолжателем Регинона» был не кто иной, как сам Адальберт, столь неудачно пытавшийся стяжать лавры «первого русского епископа...». Адальберт получил в 966 г. назначение в Вейссенбергское аббатство в Эльзасе, где и занялся продолжением хроники Регинона Прюмского» [44, с. 37]. По-третє, вчений висловлює сумнів стосовно достовірності свідчень Адальберта і, відтак, усієї історичної традиції, пов'язаної з цим епізодом. Б. Рамм не виключає того, «... что запись о прибытии послов от княгини Ольги была сфабрикована Адальбергом специально, чтобы как-нибудь оправдать свою киевскую авантюру» [44, с. 37].

Отже, вчений заперечує правдивість оповіді Адальберта і, в зв'язку з цим, значимість інших західноєвропейських хронік. При цьому посилається і на те, що в руських літописах і у візантійських джерелах навіть не згадується про посольство Ольги до Оттона I. Подив історика викликає і те, що в жодному зі свідчень не пояснюються причини тої ворожості, з якою зустріли місію в Києві. А між тим «известно, что люди древней Руси отличались широким гостеприимством, неоднократно отмеченным в исторических источниках...» [44, с. 37].

На думку Б. Рамма, «полный провал, который постиг Адальберта, являлся... следствием тех намерений, которые он... и не очень скрывал [...]». Адальберт, возомнив себя «апостолом русским», стремился... насильственно навязать латинское христианство, не считаясь ни с чем» [44, с. 37].

Дотримуючись класових засад у аналізі подій і явищ (згідно з ідеологічними постулатами доби), автор подає причини краху Адальбертової «авантюри». «В Киеве, представлявшем собой... большой город с многочисленным населением, еще крепко держались древние верования [...]». Очевидно, в той соціальної верхушці, на которую опиралась княжеская власть, были различные прослойки: наряду с феодализирующимися элементами, опиравшимися на крупные землевладения, немалую роль играли и княжеские дружинники «мужи» и «вои», которые уделяли главное внимание походам, военной добыче, дани, взимаемой с покоренных. Если феодальные элементы тянулись к христианству, то этим «мужам» и «воям» не было такой надобности порывать с древними верованиями своего народа [44, с. 37]. Саме в цих суперечностях дослідник убачає причину політичного перевороту – прихід до влади Святослава, нове укріплення старої релігії та відхід Ольги у приватне життя [44, с. 37].

Б. Рамм пропонує власне розв'язання дилеми – хто безпосередньо стояв за Адальбертом: Оттон I чи Іоанн XII? «Первая, столь неудачная попытка латинского духовенства утвердиться на Руси была предпринята...от имени Оттона I. Сам же папа если и принял в этой аванюре «какое-то участие, то только лишь формальное» [44, с. 38]. Останнє зумовлювалося надскладними взаєминами «... папства с самим германским королем, основной политической задачей которого в эти годы было утверждение своей власти в Италии, при этом... за счёт умаления себе власти папской» [44, с. 38].

У фундаментальному дослідженні О. М. Рапова цікаво подано як інваріантність розв'язання проблеми в релігієзнавчих та історичних студіях, так і власна версія. Передусім зауважимо, що автор уповні покладається на достовірність «Продовжувача Регинона», позаяк його повідомлення підтверджується даними решти латиномовних джерел [45, с. 180]. Дослідник називає хибною гадку про те, що прибулі до Оттона I в 959 році були самозванцями. По-перше, «прежде чем попасть на прием к королю, они должны были предъявить знаки своего посольского достоинства: золотые печати и верительные грамоты... Самозванцы же не могли иметь при себе подобных атрибутов» [45, с. 180-181]. По-друге, «без санкций русской правительницы миссионеры Адальберта вообще не смогли бы проникнуть на Русь, а тем более заниматься там «просветительской» деятельностью в течении 961-962 гг. ...» [45, с. 182]. Не заперечуючи ймовірних політичних цілей київських дипломатів, історик підкреслює: «... это вовсе не исключает того, что Ольга могла попросить у Оттона I опытных христианских проповедников, знавших славянский язык» [45, с. 180-181].

О. Рапов виокремлює два завдання, котрі намагалася вирішити княгиня своїм посольством до німецького монарха. По-перше, запрошуючи латинських місіонерів, Ольга «...наглядно показывала византийским василевсам, что на Ромейской державе свет клином не сошелся и что христианское духовенство, необходимое Руси для создания собственной церковной организации, можно получить и на Западе» [45, с. 183]. По-друге, Ольга могла взяти за взірець релігійно-церковну політику Оттона I. Сутність останньої полягала в тому, що король передавав церковним установам цілі області й округи в держання. Але церковні посади та надані землі не були довічними й спадковими. До того ж, «Оттон I требовал от духовных феодалов, наделенных землей и иммунитетными правами, выполнения гражданских и военных обязанностей, участия вместе с вассалами в королевских походах. Такая политика была в какой-то мере направлена против светских феодалов, всегда стремившихся

превратить свои условные держания в безусловные, и препятствовала их попыткам раздробить Германское государство. Оттон I в качестве верховного собственника земли сам назначал епископов и других крупных церковных феодалов» [45, с. 182-183].

На переконання О. Рапова, «создание русской церковной организации, основанной на оттоновском принципе, привело-бы, во-первых, к резкому усилению киевской правительницы. Во-вторых, был бы установлен более жесткий и действенный контроль над областями, подвергнувшимися христианизации. И в-третьих, вся создаваемая церковная организация оказалась бы в полной зависимости от Ольги» [45, с. 183].

На думку дослідника, мали існувати взаємозобов'язання по лінії Ольга – Адальберт. «Епископу Адальберту и прибывшим с ним миссионерам, – пояснює вчений, – киевская правительница должна была выделить в держание определенную территорию... Однако в то же время им вменялось в обязанность проведение христианизации жителей подвластной земли, поддержание порядка на данной территории[...], а в случае войны – выставление собственного войска для участия в военном предприятии сеньора, каковым... являлась для них княгиня Ольга» [45, с. 183].

Але чому ж «русы-язычники не позволили Адальберту и его людям обратить себя в христиан и заставили миссионеров бежать...»? [45, с. 183]. О. Рапов називає три чинники краху місії. По-перше, політичні й релігійні цілі контрагентів не збігалися. Звісно, і «Оттон I, ...и Адальберт... преследовали собственные корыстные цели, наверняка мечтали о подчинении христианского населения Киевского государства Папскому престолу, а через него и Священной Римской империи» [45, с. 181]. Усвідомлення цих імперських устремлінь Заходу ймовірно зумовило відсіч Києва. До того ж, попереднє загострення стосунків між київською княгинею і візантійським імператором мало аналогічне підґрунтя. «...Политика византийской империи по отношению к «варварским народам», принимавшим от нее христианство, – нагадує О. Рапов, – ...заключалась в стремлении подчинить «варваров» Ромейской державе, используя при этом христианскую идеологию и христианскую церковную организацию, созданную в «варварских странах» византийскими миссионерами» [45 с. 176]. По-друге, «христианство насаждалось в расширявшей свои пределы Германии самыми варварскими жесточайшими способами» [45, с. 184]. Звісно, насильницька христианизация-латинизация викликала опір русичів. По-третє, «...русская правительница не обеспечила миссию достаточным воинским контингентом, а потому и христианизация населения привычным для германского духовенства способом потерпела крах, более того, миссионеры понесли потери в людях» [45, с. 184]. Саме у відсутності дієвого великокнязівського військового сприяння проповідникам і полягає так званий руський «обман», про який повідомляє «Продовжувач Регіона».

Учений уважає вірогідною версію про те, що по вигнанню латинських місіонерів у Києві відбувся державний переворот, і верховну владу захопив Святослав: «Пусть Ольга не желала насильственного распространения христианства на Руси и не обеспечила в должной мере германскую миссию военной силой, все равно она несла ответственность за действия латинских проповедников, приведших к выступлению против них жителей страны» [45, с. 184].

Пречудовим фахівцем із історії європейської дипломатії Давньої Русі є О. Назаренко. У своїх численних історико-джерелознавчих студіях він розглядає її міжнародні контакти як цілісну систему, закликає не звужувати світогляд правителя IX-XI століть особистими мотивами чи минущими потребами, а натомість убачати в його діях вияв послідовної політики влади [32, с. 5].

У розвитку русько-німецьких взаємин домонгольського періоду вчений виокремлює два етапи: 1) середина IX – середина X ст. – домінація торгових і етнокультурних зв'язків; 2) середина X – середина XI ст. – у Русі та Німеччині з'являється взаємозацікавленість [32, с.14-15]. На другому етапі «...внешнеполитическая деятельность киевских князей, – стверджує дослідник, – протекает под знаком острой потребности ввести окрепшее Древнерусское государство в круг христианских держав, что было связано с включением Руси в существовавшие церковно-организационные структуры, будь то на Западе или в Византии [...] И при Ольге, и при Ярополке Русь стояла перед возможностью официального крещения «от латин»» [32, с. 15-16]. Історик уважає «...датой установления «дипломатического отношения» между киевским и немецким дворами... 959 г. (посольство княгини Ольги)...» [32, с. 20].

Фаховий, гіперкритичний аналіз латиномовних джерел уможливило переконливу полеміку О. Назаренка з дослідниками, котрі, не заперечуючи факту посольства княгині до німецького короля, інтерпретують його по-своєму. «Иногда считали, – переоповідає

автор, – что высказанная русскими послами просьба отражала действительные намерения Ольги в связи с неудачей её поездки в Константинополь в 957 г. ****, чаще же усматривали в русском посольстве в Германию всего лишь маневр в русско-византийской политике с целью оказать давление на Византию, занявшую неуступчивую позицию в деле крещения Руси, как оно виделось властной киевской княгине. Для традиционных представлений об изначальности и исключительности церковно-религиозных связей Руси с Византией сведения немецких источников были... «неудобны»... В результате история с Адальбертом приписывалась миссионерскому рвению самого Оттона, тогда как Ольга преследовала какие-то иные цели...» [32, с. 66].

О. Назаренко висловлює низку контраргументів. По-перше, неможливо дискредитувати документ, не подаючи його джерелознавчої критики. По-друге, якщо ініціатива надіслання єпископа належала Оттонові, а Ольжині дипломати дали згоду, то чому Адальберт не зізнався у цьому? Активне місіонерство схвалювалося, навіть ж його приховувати? По-третє, навіть якщо соціально-економічна й ідеологічна зрілість Русі наприкінці 80-их років X ст. була якісно іншою, ніж на початку 60-х років, «...отказывать... Ольге в стремлении крестить народ было-бы...несправедливо» [32, с. 67]. Суперечка між княгиною та її сином, згадана Нестором, засвідчує готовність Ольги охрестити країну. По-четверте, відстороненість Риму від настановлення Лібуція і Адальберта вчений пояснює тим, що «в 959 г... Оттону... уже не было нужды обращаться за...санкцией...», поскільки папа Агапій II (946-955) уступив гамбургському архієпископу Адальдагу... як своєму вікарію в країнах Северної Європи право поставляти нових єпископів» [32, с. 67]. Звернення Києва до Франкфурта, не до Риму, – вислід обізнаності княгині з політичною ситуацією на християнському Заході: «... на Руси...», – пояснює дослідник, – отчетливо понимали, кто не только имел церковно-юридическое право, но и располагал для него реальными практическими ресурсами» [32, с. 67]. «Политически немощное папство X в. [...], – запитує історик, – могло ли оно представлять интерес для Киева?» [32, с. 68]. По-п'яте, дослідник заперечує характеристику Оттона I як релігійного фанатика; натомість уважає його цілеспрямованим і прагматичним політиком. По-шосте, бездоказово називає тезу про опір папи церковно-організаційним планам короля: «для конфликта между королем и папой, типичного для второй половины XI в. (борьба за инвеституру) в 60-е годы X в., а тем более при Иоанне XII, причин не видно» [32, с. 68]. По-сьоме, вчений відкидає версію про зв'язок між роллю майнцського митрополита Вільгельма в призначенні Адальберта і зацікавленістю Майнца в торгівлі з Руссю. Наголошує: «практика подбирать кандидатов из состава королевской канцелярии была обычной» [32, с. 69].

На увагу заслугоує настанова О. Назаренка: «... при анализе событий 60-х годов X в. в связи с посольством... Ольги к... Оттону I необходимо исходить из следующих предпосылок. Во-первых, нет оснований сомневаться в аутентичности двух независимых немецких источников... согласно свидетельствующих, что русское посольство имело религиозно-политические цели... Во-вторых, [...] понять их можно только при условии... учета конкретной международной обстановки той поры, в первую очередь русско-византийских и германо-византийских отношений» [32, с. 69].

Подаетмо реконструкцію подій за О. Назаренком. Пізньої осені 957 року княгиня повертається з Константинополя, невдоволена результатами візиту; згодом доволі стримано приймає грецьких дипломатів. 9 листопада того ж року помирає Костянтин VII, відносини котрого з Оттоном I були вповні лояльними [32, с. 69-70]. Учений підкреслює, що «... германо-византийский конфликт в первой половине 960 г. был внезапным» [32, с. 71]. Що ж його спровокувало?

Справа в тому, що новоявлений імператор Роман II звернувся з «дружніми листами» до сусідніх державців, які у відповідь засвідчили готовність підтвердити мирні угоди з Византиєю. «Посольство Романа II...», – оповідає О. Назаренко, – прибыло во Франкфурт ... приблизительно на Рождество 959 г. или несколько позже. Здесь оно застало русских послов и узнало... о посвящении немецкого епископа для Руси» [32, с. 71]. Історик наголошує, що бурхлива реакція Византії на русько-німецьке порозуміння пречудово засвідчує релігійну умотивованість візиту Ольги на береги Босфору. І Роман II, і Оттон I добре розуміли, що «вопрос о крещении есть в первую голову вопрос о политической ориентации молодого государства и связан с... рядом... двусторонних обязательств, как это... иллюстрируют события 987–989 гг.» [32, с. 71]. Як перед Ольгою, так і перед Оттоном I встала дилема: завершити переговори чи, за поступливості греків, згорнути їх? Німецька карта могла бути важелем

**** Назаренко О. В. уважає, що княгиня їздила до Константинополя один раз, 957 року, і тоді ж була охрещена, ймовірно, після попереднього оглашення в Києві ([29, с.154-168]; [30, с.66,82]; [32, с.78]).

впливу на Візантію для Русі. Чого ж прагнув Оттон? Звісно, король усвідомлював, що союз із Києвом неминуче викличе конфлікт із Костянтином. А між тим Оттон I «...стремился в Рим. Признание его имперских чаяний греческими императорами были для него важнее от сближения с Русью. Поэтому, – продовжує роз'яснення дослідник, – не решаючи окончательно вопрос о епископе для Руси, он использует его в качестве козыря в своей византийской политике» [32, с. 71].

У руслі означеної стратегії вчений трактує місію Ліутпранда – посла Оттона I до Романа II – 960 року. Сама ця таємна дипломатія, приховувана і від Ольги, від Адальберта, була причиною затримки відправлення вже рукопокладеного єпископа. Те, що останній улітку 961 року таки прибув до Києва, означало: посольство Ліутпранда зазнало невдачі (відмова греків визнати Оттона I імператором викликала в 60-ті роки війну між Німеччиною і Візантією) [32, с. 72], [31, с. 124].

Жорсткість Константинополя стосовно Франкфурта О. Назаренко пояснює врегулюванням русько-візантійських узасмин: Ольжині «вои в помощь», у наданні яких відмовлялося, беруть участь в операціях Никифора Фоки супроти арабів на Криті в серпні 960 – березні 961 року; завойовання Святослава в цей час уможливорюються доброзичливим нейтралітетом Візантії. «Ясным свидетельством перемен в политическом курсе Константинополя по отношению к Руси, – підсумовує вчений, – служит и неудача мисии Адальберта» [32, с. 72]. Вокняжіння в Києві Святослава, супроводжуване антихристиянськими ексцесами, ймовірно спричинило загибель когось із оточення Адальберта [31, с. 128], [32, с. 73].

У Франкфурті Адальберта не звинувачували у безрезультативності його експедиції. По-над те, «император [...] 18 октября в лето... 970-е с согласия папы возвел в архиепископский сан трирського монаха Адальберта, – повідомляє в своїй «Хроніці» Тітмар Мерзебурзький і додає, – священника известного и во всех [отношениях] испытанного, но ранее назначенного епископом Руси и изгнанного оттуда язычниками» [31, с. 138] *****.

О. Назаренко висловлює надцікаве припущення: «... назначение митрополитом именно Адальберта связано с планами продолжения миссии на Руси и германско-русского сближения на базе антивизантийского союза в 968 г.» [31, с. 146].

Підіб'ємо попередні підсумки. Насамперед констатуємо визнання факту «місії Адальберта» (вняток – М. Карамзін). Більшість російських істориків (В. Пархоменко, Д. Присольков, М. Тихомиров, Б. Греков, Г. Литаврін, Б. Рибоков, О. Рапов, В. Пашуто, О. Назаренко) покладаються на автентичність і авторитетність німецьких латиномовних хронік (особіною є точка зору Б. Рамма). Зазначені вчені не тільки погоджуються з релігійно-політичним характером посольства Ольги, а й наголошують, що направлення його було спричинене невтішними результатами вояжу княгині до Константинополя, наполегливим бажанням ствердити на Русі автономну церковну організацію під патронатом Риму (не погоджуються з цим: А. Карташов – самовілля ініціативних людей «західної орієнтації, що перебували в київській делегації; А. Сахаров – Ольжине посольство до Оттона I – місія «дружби і миру», княгиня не випрошувала церковної організації ні в Римі, ні в Константинополі, позаяк Русь не готова була до навернення в нову віру). Невдачу Адальберта дослідники (окрім трьох останніх) пояснюють як затримкою місії, так і змінами політичної ситуації в Києві (йдеться не лише про реальне вокняжіння лідера язичницької партії Святослава, а й доміную в візантійського чинника в особі «толерантного» Романа II). Вважаємо, що найфаховіше до розв'язання проблеми підійшов О. Назаренко, котрий розглядає її в геополітичному контексті (передусім, у розрізі як русько-візантійських, так і німецько-візантійських відносин), стверджує про можливість навернення Русі від «латин» у часи Ольги та Ярополка (більшість учених усе ж наполягає на невивадковості Константинопольського кінцевого вибору).

Наразі розгляньмо бачення наріжних питань теми у спадщині вітчизняних учених.

М. Грушевський називає «місію Адальберта» загадковою, вказуючи на контраверсійність її тлумачень у працях науковців: «одні здогадувались, що ті ніби послы Ольги були прості обманці..., тільки таке обманське посольство не легко собі увявити. Поважнійше обясненне, – що Ольга дійсно просила прислати єпископа на Русь; вказують для аналогії на болгарського князя Бориса, що не діставши єрархії для своєї землі від константинопольського патріархату звернувся по неї до папи, але потім, діставши єпископа від патріарха, відслав латинського єпископа» [10, с. 454-455].

Учений зауважує, що перш, аніж «розгадувати» призначення «місії Адальберта», доцільно «... відповісти на питання: чи Ольга, охрестившись сама, забиралася до якогось ширення християнства на Русі і організації християнської церкви?» Шановний професор

***** О. Назаренко вважає, що призначення Адальберта сталося 3 жовтня 968 року; вказана Тітмаром Мерзебурзьким дата засвідчує рукоположення Адальберта папою Іоанном XIII [31, с. 144-145].

дає однозначно негативну відповідь із огляду на те, що «... охрещення Ольги було її особистою справою; наші джерела не дають підстави думати про якісь заходи її, подібні до пізніших Володимирових» [10, с. 455]. Дослідник підкреслює, що в руських джерелах «на якогось єпископа, організацію єпархії нема найменшого натяку, і певно їх і не було [...]». «Похвала» нічого не може сказати про якісь заслуги Ольги для християнства по за її приватним життєм» [10, с. 456].

М. Грушевський відкидає саму гадку про те, ніби руська княгиня випрошувала католицького єпископа у німецького короля. Найвірогідніше «... що Ольга посилала посольство до Оттона в політичних справах, але Оттон схотів використати сю нагоду для місіонерства, чи з власної ініціативи, чи тому що послали на власну руку щось таке сказали, що могло заохотити його до такого місіонерства. Не треба забувати, – зацентровує дослідник, – що Оттон взагалі з запалом заходився коло навертання на християнство Словян: християнство служило його політичним цілям» [10, с. 456].

М. Грушевський вважає закономірним невдалий вислід спроби католицького завоювання Русі, позаяк «... непорозуміння виявилось зараз же, і Адальберт не знайшов ніякого спочуття для свого місіонерства» [10, с. 456]. Все ж «посольство Ольги для Оттона, – підсумовує вчений, – ... з'являється першим відомим нам фактом дипломатичних зносин Русі з Німецьким Цісарством» [10, с. 456].

У своєму узагальнюючому дослідженні І. Крип'якевич зазначає, що «для Візантії, що вважала себе спадкоємцем старого Риму, ... плани [Оттона I] були небезпечні і нелюбі». Відтак Константинополь із острахом відстежував дії княгині, котра «... не була вдоволена наслідками своєї подорожі [957 року]...» і тому звернулася до німецького монарха. «Це вперше українська держава, – наголошує вчений, – ввійшла в зносини з середньою Європою і то у важливий момент, коли ставали проти себе дві найбільші європейські сили» [20, с. 98].

У тому, що «хрещення Ольги не мало великого значення для київської держави», дослідник звинувачує Візантію. «Царгородський патріархат, – вважає він, – не використав навернення Ольги, не вислав на Україну своїх єпископів і не допоміг Ользі в її місіонерській діяльності. Може, Царгород боявся, що охрещена Україна стане для нього грізнішою? Тому-то Ольга звернулася по єпископів до Цісаря Оттона» [20, с. 99].

Аналіз М. Брайчевським хроніки «Продовжувача Регіона» вкотре демонструє амбівалентність прочитання одного й того ж документа різними вченими. Зокрема, спираючись на повідомлення про акт Ольжиного навернення за імператора Романа, дослідник стверджує, що сталося це до 945 року (того літа Роман I Лакапін був скинутий з престолу власними синами й пострижений у ченці) [2, с. 128]. Мандрівка Ольги до Царгорода 957 року мала б прислужитися дальшому ствердженню християнської церкви на Русі: «Але цей захід, – вважає вчений, – не дав очікуваних наслідків. Замість здобути пошану й нові переваги у стосунках з греками київська княгиня змушена була пережити зневагу й приниження» [2, с. 129]. Саме цим пояснює М. Брайчевський спробу «... київської княгині встановити безпосередні контакти з Західною церквою – в Римі вона сподівалася знайти те, чого не пощастило домогтися в Константинополі» [2, с. 129].

Дослідник називає закономірним невдалий фінал місії Адальберта, позаяк «у 959 р. помер Константин Багрянородний – ... «русифоб». Перед Ольгою з'явилися нові перспективи щодо розвитку подальших стосунків з Царгородом. Створювати нову єпархію, підпорядковану Риму (на противагу наявній, підлеглий Константинополю), вже не було рації» [2, с. 129]. Відтак, на думку М. Брайчевського, з'ява Адальберта виявилася марною.

Суттєво, що дослідник не пов'язує невдачу Адальбертової місії з державним переворотом, нібито здійсненим Святославом, унаслідок якого влада з рук матері перейшла до рук сина. Супроти цього – хронологічна неадекватність такого припущення (епопея західного посланця скінчилася 962 року, а не 964). До того ж «діяльність Святослава як державця попервах мала обмежений, виключно військовий характер; внутрішнє управління й надалі залишалось в руках рішучої і властолюбної княгині, яка міцно тримала його аж до самої смерті у 969 р.» [2, с. 130]. Тому Святослав не міг завадити місіонерству Адальберта (просто єпископ спізнився); то вже по смерті княгині Ольги «розпочався другий пароксизм антихристиянського терору, що своїми масштабами й жорстокістю, мабуть, перевершив перший» [Олегів] [2, с. 132].

С. Висоцький, переймаючись проблемою датування поїздки княгині до Константинополя, побіжно згадує хроніку Продовжувача Регіона. Зокрема, вказує на розбіжність свідчень останнього і Костянтина VII: «Ольга не могла быть крещена при Романе II... потому, что его супругой была Феодана, следовательно, ее христианское имя в таком случае было бы не Елена» [5, с. 154]. Саме дані хроніки «...дали повод предполагать вторую поездку Ольги

в Константинополь» [5, с. 155]. Натомість історик вважає літописний 6463 (955) рік часом не відвідин Царгорода, а ймовірного навернення Ольги «... в узком кругу христианской общины в Киеве... втайне от местной общественности» [5, с. 158]. Посольство княгині до Костянтина VII дослідник трактує як торгово-дипломатичне, хоча не заперечує, що вона «...могла иметь и свои собственные планы: получить благословление патриарха [...]». После поездки... поначалу частное дело Ольги, её крещение, приобрело значение государственной акции и стало общеизвестным фактором тогдашнего средневекового мира» [5, с.158].

На думку В. Галагана, відмова Костянтина VII «... в прилученні Київської Русі до християнського світу» [7, с. 37] спонукала Ольгу звернутися «... до... Оттона I з проханням прислати єпископа для хрещення Русі» [7, с. 38]. Історик упевнений, що непривітну зустріч Адальбертові влаштували прибічники Святослава.

У творчому доробку Р. Іванченко княгині Ользі присвячені як наукові розвідки, так і пречудовий історичний роман. На переконання авторки, в 957 році «...Ольга... мала за своєю спиною значну громаду християн і могла говорити з візантійським імператором ... з приводу організації церковних справ у Києві та стосунків із вселенським центром. [...]» переговори Ольги з патріархом могли відбуватися з позиції встановлення в Київській державі лише автокефальної церковної організації [13, с. 28]. Ймовірно, що фіаско в Константинополі змусило «... київську володарку... шукати опертя в церковних справах у Європі. Тож не випадково... погляд княгині спинився на великій державі, що всіляко протидіяла домінації Візантійської імперії в Європі – священній Римській імперії з королем Оттоном на чолі» [13, с. 32].

Полемізуючи з М. Алпатовим і А. Сахаровим (стосовно «справжності» київського посольства та його завдань), Р. Іванченко повсякчас наголошує, що «...Русь уже була готова до [введення церковної організації]... з часів... Аскольда і мала вже свого митрополита ще у 70-х рр. IX століття» [13, с. 33].

Письменниця образно промовляє про великі задуми княгині: «... гризла Ольжину гордість давня царгородська обада [...]». Тому так й сподівалася на приїзд єпископа Адальберта: мріяла з'єднати в союзі Країну Русі з Германським королівством супроти Ромеї. Оцей й була б її найліпша відповідь гордому Царгороду» [14, с. 437]. Ольга через Адальберта «...хотіла зв'язати Київ з Германською країною» [14, с. 436], та єпископ «...про державні справи і не мислив розмовляти з нею» [14, с. 436].

Дослідниця визнає, що «...діяльність [Адальберта] мала незначну підтримку серед київських християн, призвичаєних до грецького обряду і слов'янських молитв» [13, с. 34]. До того ж посланець Оттона I був надто ревним і нетерплячим, зверхнім і нетерпимим: «почав ... [киян] підводити під хресне цілування й називати новими іменами: Людовіками, Карлами, Фрідріхами, Оттонами...» [14, с. 436]; «...був певен, кожне слово його тут ловлять на льоту. І він прибув сюди для великої місії, щоб усіх людей перетягти в свою віру, під владу свого короля. Римський папа Іоанн Тринадцятий напевне ж настановить його тут архієпископом...» [14, с. 440]. Унаслідок своїх діянь Адальберт «... відштовхнув од неї [Ольги] і давніх київських християн, і язичників, і варяжників» [14, с. 444]. Та й сам змушений був рятуватися: «яко чорний крук, вилетів з чужого дому зайда-єпископ...» [14, с. 448].

Р. Іванченко емоційна не лише як митець слова, а й як науковець, позаяк надто піднесено поціновує «західний демарш» Ольги. Вчена стверджує, що княгині вдалося зав'язати дипломатичні стосунки з Германією, створити «... першу в історії Європи антиімперську коаліцію держав, яка затримала військовий та ідеологічний наступ Візантії на європейський континент» [13, с. 34]. А в перспективі «європейська орієнтація княгині Ольги залишила помітний політичний слід у зовнішньополітичній аурі Київської держави. Стосунки із Заходом знову відновлює старший син Святослава – Ярополк...» [13, с. 35].

А. Плахонін у енциклопедичній доповіді про Адальберта Магдебурзького покладається на ті дослідження, в яких звернення Ольги до Оттона I пояснюється напругою в переговорах із імператором Візантії Романом II. «На прохання Ольги і для поширення католицизму, – говорить дослідник, – місійним єпископом до Київської Русі було призначено Адальберта Магдебурзького. Його місія... виявилася невдалою. У дипломатичній боротьбі з Римом Візантії вдалося втримати Давньоруську державу у сфері свого впливу» [36, с. 34].

У фундаментальному дослідженні В. Рички в історіографічному розрізі, з власною аргументацією, з'ясовується низка проблем і, зокрема, навернення в християнство володарки Русі. Автор, розмірковуючи про європейський вибір Києва, стверджує, що він «... виявив однаково активний інтерес до обох... частин [європейського світу], організованих у дві імперії – західну та східну, що продовжували зберігати в собі дух універсалізму, поглиблений зв'язком зі вселенською християнською Церквою» [47, с. 144].

Саме оповідь про послів Ольги до Оттона I, вміщена під 959–962 роками в анонімному *Confinuafor Regionis*, стала, на думку вченого, засадовою підставою для інваріантного датування відвідин княгинею Константинополя [47, с. 147-148].

В. Ричка, подаючи інформативний виклад версії стосовно поїздки і хрещення княгині [47, с. 146-164], підсумовує, що, по-перше, «...візантійські джерела не містять жодної згадки про навернення Ольги у християнство» [47, с. 156]; по-друге, «у науковій літературі рівноцінно представлені обидві... адреси хрещення княгині... – «київська» й «царгородська» [47, с. 162]. На переконання професора, вони не суперечать одна одній, як це видається на перший погляд» [47, с. 162]. «Відповідно до канонів грецького Євгологія, візантійський обряд хрещення передбачав тривалий період оглашення істинами християнського вчення. Ймовірно, – припускає дослідник, – перше оглашення відбулось у Києві. Це був підготовчий ступінь на шляху до хрещення» [47, с. 162-163].

В. Ричка наголошує, що лише після сорокаденного терміну оглашення княгиня набула статусу нехрещеної християнки і могла брати участь у церковній службі й повноцінно спілкуватися з християнами. «Друге оглашення... Ольга,.. – продовжує вчений, – прийняла в столиці візантійської імперії» [47, с. 163]. Як аргумент – дослідження Н. Кондаковим (1917 рік) мініатюри в хроніці Іоанна Скилиці, що ілюструє повідомлення останнього про Ольжині відвідини Константинополя: «Ольга представлена як новохрещена християнка і почесна диякониха руської Церкви» [47, с. 163]. «...Новітні джерелознавчі студії, – завершує свою версію В. Ричка, – принципово не заперечують достовірність 954/955 р. як дати хрещення княгині Ольги» [47, с. 161]. Але коли відбулося друге оглашення (тобто: коли вдруге княгиня відвідала Царгород? Чи була вповні результативна її перша гостина в ромеїв?)

В. Ричка вперевний, що першого разу Ольга їздила в Константинополь не задля укладення воєнного союзу чи поліпшення торговельних зв'язків із Візантією: «Княгиня насамперед прагнула прилучити Київську Русь до сім'ї християнських культурних народів тогочасного світу, безперечним сувереном якої був візантійський імператор» [47, с. 145]. Позаяк особистого хрещення для досягнення цієї мети – замало, княгиня й прагнула благословення константинопольського патріархату та імператора. «Отож, – підсумовує вчений, – Ольга шукала зустріч з ним [василевсом] аби серед іншого погодити питання про майбутній статус церковної організації на Русі та місце київського великокнязівського дому у Християнському співтоваристві» [47, с. 145].

Стратегічний задум княгині не вдалося здійснити. «Очевидно, – розмірковує В. Ричка, – візантійський імператор був недостатньо поступливим... Цим і була зумовлена підготовка церковно-політичної місії на Захід» [47, с. 148-149].

Причини поразки Адальберта професор убачає в тому, «... що Константинополь, занепокосний зближенням київської княгині з Оттоном I, завчасно потурбувався про врегулювання русько-візантійських взаємин, що й призвело до хрещення Ольги за грековізантійським обрядом під час свого другого візиту до Царгороду» [47, с. 149].

Коли ж відбувався зазначений візит, який унеможливив успіх Адальберта? В. Ричка звертається до праць своїх попередників; нагадує, що ще на початку ХХ ст. «...відомий історик церкви Київської Русі Володимир Пархоменко доводив, що після невдалого візиту 957 р. Ольга вдруге відвідала Константинополь в 960 чи 961 р. й була тут охрещена патріархом Полівектом (956-970 рр.) за участю візантійського імператора (від 959 р.) Романа II. Ось чому ... місія, з якою прибув Адальберт на береги Дніпра наприкінці 961 р. була вже зайвою» [47, с. 149]. Зауважує на сутолосності роздумів англійського дослідника Д. Оболенського: хрещення Ольги сталося навесні або влітку 960 року по смерті Константина VII (у відповідь на отримання княгинею люб'язного листа від новопосталого василевса Романа II). В. Ричка сприймає аргументацію цих дослідників і стверджує, що саме під час подорожі до Константинополя [другої] відбулося остаточне навернення у християнство київської княгині Ольги» [47, с. 164].

Провідні українські релігієзнавці А. Колодний, П. Яроцький, Б. Лобовик розглядають проблему в історико-релігійному контексті. Передусім вони зауважують на те, що не випадково Нестор-літописець «...не оспівав належним чином діянь на честь Христа першої княгині-християнки Ольги, і весь тріумф перемоги ... над язичництвом віддав Володимирі» [15, с. 89]. Справа в тому, що в часи Володимира Русь, як могутня, територіально більша за Візантію держава, ... приймає християнство, не підпадаючи початково ані під яку політичну або ідеологічну залежність. Це стало предметом гордості Русі та Київського літописця [...]. Русь приймає не візантійський і не римський варіант християнства, а свій власний» [15, с. 89-90]. Означені науковці вважають упередженим майже традиційне твердження, ніби

Русь прийняла християнство від Константинополя. На їхню думку Володимир і його наступники на київському столі трималися засад первісного християнства, що його несли слов'янам солунські брати.

Принагідно вчені порушують і на сьогодні амбівалентну проблему: «...представниками якої саме – візантійської чи римської церкви були Кирило і Мефодій, оскільки відомо про їхні контакти як з Константинополем, так і з Римом» [15, с. 92]. На думку вчених, контраверсій можна позбутися, «...якщо не прив'язувати солунських братів до жодної зі сторін, а погодитися з тим, що вони шукали третій, проміжний шлях [...] – згоди обох церков на свою самостійну службу церковнослов'янською мовою. Невипадково солунські брати – вихідці з лона константинопольської церкви – запитувалися й добивалися згоди римських пап на відхилення від канонів для слов'янських церков. Уже тоді помітний розкол церков намагалися згладити зверненням до першоджерел...» [15, с. 92].

Про які ж першоджерела йдеться? «Для кирило-мефодіївської традиції, – пояснюють учені-релігієзнавці, – характерна орієнтація на раннє християнство, вшанування апостола Павла як борця за рівноправність народів» [15, с. 92]. Ця ідея притаманна працям першого руського митрополита («Слово про Закон і Благодать») і літописця Нестора. Дослідники впевнені, що саме «орієнтацією на раннє християнство можна пояснити й таке еретичне для західної і східної церков як хрещення киян у водах Дніпра» [15, с. 92]. Автори цитованої праці вважають, що «... хрещення своєї країни Володимир здійснював не під опікою якої-небудь церкви, а самостійно, керуючись ідеєю створення незалежної церкви» [15, с. 92]. Спроба кирило-мефодіївського гурту в Києві утвердити слов'янський варіант християнства мала своє продовження в Русі (Божа служба та церковна література – слов'янською мовою) [15, с. 93].

А якими ж були християнські орієнтири Ольги? Зазначені вчені називають тенденційним приєднання Київської церкви винятково або до візантійського, або до римського джерела. «Широкі дипломатичні, династичні, торговельні зв'язки Києва з усім західним світом, – аргументують вони своє судження, – не дають ніяких підстав заперечувати й релігійно-культурні контакти [...]. Місіонери західно-римської церкви Адальберт, Бруно-Боніфацій, єпископ Рейнберг, Яцек-Ґацінт проповідували на Русі, і хоча документи засвідчують, що їхні проповіді іноді не мали успіху, це не означає, що старання всіх місіонерів були даремними» [15, с. 94]. «Тому, – підсумовують дослідники, – якщо неможливо говорити про існування на Русі ієрархії римсько-католицької церкви, про важливу роль папства в організації новостворюваної церкви, то й заперечувати її вплив також неможливо» [15, с. 94].

Автори першого тому фундаментального вітчизняного релігієзнавчого дослідження вважають, що, охрестившись, Ольга звернулася до візантійського імператора за допомогою у поверненні Русі. Проте княгиня не домовилася з василевсом, позаяк її умови були відхилені. Натомість поклик володарки Русі до германського монарха був сприйнятий і ним, і римською курією. Як вислід – місія Адальберта. Невдачу її вчені пояснюють політичними змінами в Києві: «на князівському престолі Ольгу змінив її син Святослав, швидше всього прибічник провизантийських сил. Він вважав, що до спільноти європейських держав Київську Русь повинні вести не християнство, а меч, економічна міць і торгівля» [16, с. 224]. Відтак посланці папської курії спіймали облизня. Проте Рим не втратив надії, а тому «...Адальберт був призначений архієпископом Магдебурзьким і створив спеціальну школу для підготовки місіонерів серед слов'ян» [16, с. 224].

Зазначені вчені вважають, що політичні перевороти – 882 і 964 років – були зумовлені тим, що «...Аскольд і Ольга не бачили іншого способу зробити країну християнською, як за допомогою Константинополя чи Риму. Це викликало протест патріотичних сил, які вбачали в цьому загрозу самостійності своєї держави» [16, с. 224]. Тобто хрещення Русі мало відбутися за збереження її суверенності. У цьому руслі спроба Володимира – блискачка, та не завершена; «Ярослав Мудрий, продовжуючи боротьбу за самостійність, зрештою приймає церковну зверхність Візантії, але зберігаючи при цьому економічну та політичну незалежність» [16, с. 224].

Проаналізуємо й візії вчених української діаспори на окреслене коло питань.

Лише один абзац присвячено «місії Адальберта» в працях Д. Дорошенка, та роздуми історика й політика стосовно відмінностей між світовими християнськими центрами – концептуального рівня. Передусім він зазначає, що з падінням у 476 році Західної Римської імперії оплотом християнства супроти магометанства стає Східна, зі столицею в Константинополі. «Але престиж... Риму, як колишнього осередку світової... імперії, зберігся і перенісся на представника церковної влади, на римського єпископа» [11, с. 44]. Дослідник зацентровує на амбітності римських пап, які «... заявляли, що вони були наступниками Апостола Петра, першого римського єпископа, і тому їм належить і право верховного суду над усім християнським світом, у тім числі й над церквами сходу» [11, с. 45].

Основну причину незгоди й розходжень між церквами історик убачає у відмінностях еллінського й римського духу. «Християнська думка на сході, – пише вчений, – наслідувала дух грецької філософії, її нахил до абстрактних питань догматичного характеру, вона цікавилась внутрішнім змістом людської душі та її удосконаленням. Римська церква унаслідувала практичний дух Риму, який залишив стройну систему юридичного мислення і строго впорядковані норми суспільного ладу, під які церква на Заході намагалась підвести і життя церковне» [11, с. 46]. І, нарешті, найсуттєвіша риса, притаманна Римській церкві: «папи звикали дивитися на себе, як на найвищих суддів не тільки в житті церкви, а й в державних справах. Вони коронували імператорів і королів і ставили свою владу вище від світських володарів» [11, с. 48].

Д. Дорошенко дуже побіжно висловлюється про діяльність Ольги в царині християнізації Русі: «жінка князя Ігоря, ...прибула 957 р. до Царгороду, але охрестилася, здається, ще перед тим у Києві...» [11, с. 50]; «...заводить зносини з німецьким імператором Оттоном Великим, думаючи один час дістати собі єпископа з Заходу...» [12, с. 48], «...але його [Адальберта] місія не мала успіху і Ольга таки прийняла хрещення з рук грецького духовенства» [11, с. 50].

О. Лотоцький вважає, що, ідучи до Царгорода, Ольга намагалася вирішити як політичні, так і релігійні завдання. «Політичні цілі, – уточнює дослідник, – могли полягати в бажанні забезпечити якийсь зовнішній маєстат для княжої влади в Києві; щодо релігії [...] охрещення народу з умовою надання власної ієрархії для нової церкви» [25, с. 63]. «Не досягнувши своїх цілей у Царгороді, Ольга, – продовжує вчений, – [...] посилає посольство до могутнього... короля... Оттона I з проханням прислати на Русь єпископа та священників» [25, с. 63].

Західних місіонерів спіткало в Києві глибоке розчарування, позаяк вони, на думку О. Лотоцького, надто «забарилися»: «...за ті два роки, коли збиралася місія..., обставини... змінилися несприятливо – чи для християнства взагалі, чи для сеї місії зокрема» [25, с. 64]. Учений роз'яснює попередньо мовлене: посланці німецького короля, «...прибувши до Києва, мабуть почали тут, не зважаючи на ... обставини, поводитися так рішуче, як перед тим поводитися західні ж місіонери в Болгарії, звідки їх було врешті видалено. Та сама доля спіткала й місіонерів... на Русі» [25, с. 64]. Кінцево Ользі не вдалося «...охрестити Русь та прилучити її до культурного, політичного та могутнього християнського світу» [25, с. 64].

В історичних розвідках Н. Полонської-Василенко, присвячених володарці України-Руси, певне місце надається з'ясуванню історії київського посольства до німецького монарха та «місії Адальберта». Відсутність згадок про означені події у вітчизняних літописах авторка пояснює тим, що писалися вони тоді, коли «... у Києві панували візантійські впливи, ворожі Римові» [38, с. 104-105].

Дослідниця говорить, що ймовірним поштовхом звернення Ольги до Оттона I було невдоволення княгині результатами відвідин Константинополя в 957 році [38, с. 104]; [40, с. 20]. Вона зауважує, що зміст німецьких хронік не дозволяє з'ясувати «... ні причини затримки в відрядженні посольства Оттоном I, ні причини невдачі його» [40, с. 20]. Все ж стверджує, що «...невдача не була повна: ...Оттон I дуже радо зустрів Адальберта і дав йому високу нагороду» [40, с. 20]. Відтак учена припускає, що Ольжине посольство могло мати «...дипломатичну мету, з якою заснування єпископії йшло лише поруч і не було головною справою Ольги» [40, с. 20].

Беззаперечним і найсуттєвішим для Н. Полонської-Василенко було те, «...що Ольга нав'язала дипломатичні стосунки з двома найбільшими, наймогутнішими імперіями не лише тодішньої Європи, а всього культурного світу – з двома цісарями Римських Східної та Західної імперій...» [40, с. 20].

С. Томашівський вважає, що «офіційна візита Ольги в 957-ім р. скінчилася сильним політичним диссонансом між обома державами. Княгиня... відчула горду, непривітну і мало почесну поведінку Ромеїв...: ...незнана нам... політична ціль поїздки видко не оправдалася і київсько-візантійські взаємини, ніколи не сердечні, сильно напнялися» [53, с. 70]. Чи могло бути чинником непорозуміння церковне питання? За відсутністю «найменших позитивних вказівок», історик висловлюється обережно: «певне те, що на погляд княгині Русь уже... дозріла до урядового заведення в ній християнства та що вона дійсно думала про окрему церковну організацію своєї держави. Тільки що ся мудра княгиня не бажала свого многоважного діла віддавати в візантійські руки» [53, с. 70-71].

С. Томашівський однозначно стверджує: «В справі організації краєвої Церкви й систематичного навертання народу, Ольга звертається до Німеччини, де й висвячуються два єпископи для Русі...» [53, с. 74]. Цікавою бачиться заувага дослідника про те, що після смерті Либутія – першого єпископа для Русі, «...Ольга видко пригадувала своє бажання, бо Оттон, перед своїм виїздом в Італію, подбав про висвячення наступника, в особі Адальберта...» [53,

с. 71]. «До Києва міг він, – продовжує вчений, – прибути десь під кінець 961 або з початком 962 р., себто яких 3-4 роки після того, як Ольга вперше [тобто – було й наступне?] вислала в сій справі посольство до короля» [53, с. 71].

С. Томашівський виокремлює низку чинників, які зумовили крах місії Адальберта. По-перше, зміна політичної ситуації в Києві, позаяк «малолітній князь Святослав доступив повних прав! Княгиня-мати зложила реєнцію; замість старих дорадників з часів Ігоря, прийшла до голосу молода дружина Святослава» [53, с. 71]. По-друге, якщо княгиня Ольга розбудовувала державу дипломатично, господарськи, то князь Святослав удається до традиційного засобу швидкого збагачення – війни. «Вже двадцять літ Київ не вів війни – найважливішого в тих часах і обставинах жерела богатіння, а навіть удержання (достоту, – проводить аналогію С. Томашівський, – як пізніші українські козаки бунтувалися, коли їм не давано йти на море воювати)» [53, с. 71]. Де вже, байдужому до християнства Святославові, перейматися клопотою Адальберта! По-третє, з політичним відходом Ольги активізувалися язичники. «Прихильники старого поганства, – підкреслює вчений, – мусіли з ненавистю... дивитися на християнську княгиню, на її відразу до ідолопоклонства та на заходи в користь нової віри; в їхніх очах, всі елементарні нещастя були певною пімстою загніваних богів...» [53, с. 71-72]. По-четверте, С. Томашівський не відкидає ймовірного втручання Константинополя в перебіг політичних подій у Русі: «...Візантія, на вістку про церковно-політичні зносини Києва з Заходом, почувла небезпеку та завела такі самі інтриги на Русі, як сто літ раніше в Болгарії» [53, с. 72].

Хоча Святослав із поваги до матері, «... йдучи з протихристиянською течією, не велів переслідувати поодиноких християн [...], однак про удержавлення нової віри, про загальне навертання народу і про утворення церковної ієрархії, – підсумовує дослідник, – не могло вже бути й мови» [53, с. 72]. Звісно, за нових політичних реалій «... Адальберт... міг тільки ствердити, що його місія стала зайва» [53, с. 72].

Загальна ж оцінка С. Томашівським християнського вибору княгині Ольги – висока, піднесено-емоційна: «Такий був вислід першої в історії спроби навернути всю Русь на християнство і злучити її церковно-культурними зв'язками з Заходом...» [53, с. 72]. Учений указує на потенційні перспективи «...того змагання першої християнки на київським престолі...»: «...в разі успіху було-б повело історію Східної Європи цілком іншим шляхом, ніж опісля вийшло, що призначувана тоді Києву історична місія перейшла на Польщу» [53, с. 72].

Професор зауважує, що нащадки віддали належну шану «головним героям сеї історичної драми»: «...києво-руська Церква постановила між святими Ольгу, а німецька – Адальберта. Се останнє, очевидно, не за Русь. Недоспілий руський єпископ став... потім першим архієпископом магдебурзьким; на сім становищі діяльність його самого і його наслідників мала епохове значіння в розвитку християнства і Німеччини» [53, с. 72].

Знаковою є характеристика С. Томашівським сутності релігійної політики за часів Ольги – Володимира Великого: «... подвійне хитання Київської Русі: між поганством і християнством – внутрі, та між Візантією і Римом – на зверх» [53, с. 74].

Доволі своєрідне прочитання «діянь Адальберта» маємо в І. Огієнка. Передусім він спростовує заяви тих католицьких письменників, які «... твердять, ніби Ольгу охрестили католики» [33, с. 26]. Контраргументи вченого-богослова такі: «По-перше, в той час ще обидві частини християнства – Греція й Рим не розходилися, а тому для того часу рано ще говорити про католицтво; по-друге, Ольга тоді була вже безумовно охрещеною» [33, с. 26-27]. Дослідник, не заперечуючи самого факту посольства княгині до німецького короля, вважає, що про запрошення єпископа на Русь не йшлося; натомість «... Оттон, відомий як завзятий насадитель християнства серед слов'ян, хотів скористатися з випадку і проти бажання Ольги настирливо послав-таки в Україну свого непрошеного єпископа...» [33, с. 26-27]. Відтак і вислід «місії Адальберта» – вповні очікуваний: «... єпископ цей... змушений був утікати з України, нічого не зробивши, бо протихристиянський настрої там був ще занадто великий» [33, с. 26-27].

Отець І. Нагаєвський шукає витоки Ольжиного посольства до Оттона I в безрезультативності її поїздки до Константинополя в 957 році. На думку вченого одним із завдань перемовин княгині з імператором і патріархом було «... виеднати для Києва ієрарха, що самостійно управляв би Київською Церквою. Такі старання не були новістю для Києва, бо там вже був архієпископ в часах Аскольда й Діра, якого вислав був туди патріарх Ігнатій за володіння імператора Василя Македонця» [28, с. 30]. Відмову пояснює тим, що ... патріарх і імператор не мали певності, чи він в Києві вдержиться з огляду на поганські впливи дорадників молодого Святослава... Може, радили св. Ользі ще дещо підждати...» [28, с. 30]. Та княгиня поспішала охрестити руську державу, доки була її регенткою.

Трирічне очікування відповіді вчений умотивовує суперництвом прикордонних митрополій Бремен-Гамбургу та Майнцу. «Обидві ці митрополії, – оповідає дослідник, – обстоювали свої виключні претензії в християнізації слов'ян. Остаточо архієпископ Бремену, Адальдаг, висвятив монаха з монастиря св. Альбана в Майнцу, Лібутія, на єпископа Руси, але він скоро помер, не виїхавши з Німеччини. Тоді архієпископ Майнцу, Вільгельм, висвятив монаха з монастиря св. Максиміліяна в Трірі, Адальберта, на це саме достоїнство. Він дістався на Русь і був там в рр. 961-962» [28, с. 31].

І. Нагаєвський не погоджується з тими вченими, котрі пов'язували невдачу місії Адальберта з уступленням «... св.. Ольги з регентства й початком поганської реакції за Святослава» [28, с. 31]. Контраргумент отця Ісидора – «...Святослав не переслідував християнства, хоч би для пошани своєї матері...» [28, с. 31]. «Мабуть найголовнішою причиною, – припускає дослідник, було те, що він [Адальберт] не був ще самостійним архієпископом –митрополитом, а єпископом-місіонером якого могли ... підчинити митрополитові в Бремені або Майнцу (такими були єпископи Праги і Гнезна, що підлягали митрополитові в Магдебургу). Нову митрополію могла створити лише Апостольська столиця в Римі. Чи були там заходи в тій справі, не знаємо нічого» [28, с. 32].

Суттєвим чинником від'їзду «... Адальберта з Києва було те, що він і його пресвітери були латинського обряду, не знали слов'янської мови, ані письма і, що найголовніше, не вміли служити слов'янської св. Літургії, яка вже була вкорінилася в Києві ще від часів місії св. Кирила й Методія. Русь не думала змінити свого обряду, як це сталося в Моравії, Чехах і Польщі» [12, с. 32]. Наголошуючи на цій обставині, І. Нагаєвський згадує Адальберта 1 про хрещення володарки Русі в грецькому обряді витлумачує як його власне зізнання-пояснення марності місіонерських зусиль у Києві [28, с. 33].

Учений, говорячи про неодноразові спроби канонізації Ольги та Володимира, попередні невдачі пояснював протидією «... грецьких митрополитів в Києві, які мали застереження до ... [їх] заслуг ... за їх універсально-християнські переконання та зв'язки з Західною Церквою» [28, с. 35].

І. Кузич-Березовський, говорячи про імперськість Візантії, наголошує на підступності та далекоглядності її дипломатії: «... греки не бривалися й найпідліпших засобів, як отрута, осліплення, замах на життя, платне заворушення, [...] економічні репресії..., релігійні чвари, споріднення чи посвоячення з котримось народом, щоб його... нацьковувати на інший народ» [21, с. 108]. Опертям і знаряддям такої політики була й «... Грецька церква та її місії: митрополити, єпископи, священники, ченці та їхні секретарі. Прийняття грецького обряду якимсь народом уважалося в грецькій політиці найважливішим державно-політичним успіхом» [21, с. 109].

Дослідник називає Царгородський патріархат «духовним ворогом Русі» [21, с. 109]. Стверджує, що свого часу болгарський цар Симеон (двоюрідний брат Олени-Ольги) разом із Олегом намагалися «... увільнити церкви обох держав від грецької духовно-військової залежності, накиненої обом народам 864 і 867 рр....» [21, с. 115]. Автор покладається на «... свідчення арабських істориків, які повідомляють, що в 913 р. Русь прийняла християнство... ймовірно, тоді було охрещено короля Ігоря самостійним болгарським патріархом, бо не можна навіть подумати, щоб сестра царя Симеона Олена була до того часу не охрещена» [21, с. 117]. Та по смерті Симеона в 927 р. греки зуміли підпорядкувати собі його сина Петра, одруживши того з онукою візантійського імператора Марією [21, с. 118-119]. Упевнений, що повстання деревлян супроти Юрія сталося за гроші греків [21, с. 120].

Учений переконаний, що, їдучи до Царгорода, королева Ольга «...мала за ціль – за зразком болгарів – отримати особний київський патріархат кирило-мефодіївського обряду. Тим патріархом, чи бодай руським митрополитом, бажала бачити свого сповідника Григорія» [21, с. 125]. Це – по-перше. По-друге, воліла одруження Святослава з візантійською царівною та його охрещення. По-третє, прагнула розв'язати політико-торговельні проблеми. «Королева Олена, – продовжує історик, – невдоволена результатами подорожі..., звертається до ... Оттона I...» [21, с. 126]. Упевнений, що це «посольство... сильно стривожило греків, і тоді 961 року воевода Свенельд руками Святослава усуває силою королеву Олену від влади. Владу номінально бере в свої руки молодий і недосвідчений Святослав, і ним керує відтепер за посередництвом Свенельда – Греція» [21, с. 126]. Вчений стверджує про макіавеллізм Свенельда («Знищення хозарсько-болгарсько-руського союзу – це діло Свенельда (греків)» [21, с. 128]).

Через політичний переворот у Києві місія Адальберта виявилася марною. Все ж Ользі-Олені, на думку І. Кузича-Березовського, вдалося поширити «...слов'яно-руський обряд у Києві настільки, що за короля Володимира треба було Україну перехрещувати втретє, цей

раз на візантійський обряд» [21, с. 142], який zasadничо різнився від обряду кирило-мефодіївського. Історик підсумовує: «... королева пішла слідами... Симеона: прагнула самостійної національної церкви в злуці з Римом (бо розколу церков тоді ще не було)» [21, с. 142].

Г. Лужницький у своїй монографії з промовистою назвою «Українська церква між Сходом і Заходом...» розмірковує над тим, чому Ольга, хрещена в православ'ї, «... не захотіла поширити християнства в цьому ж обряді [...], а... звернулася до короля Оттона з проханням прислати священників-місіонерів латинського обряду?» [26, с. 40]. Автор історико-релігійного дослідження переконаний, що княгиня після відвідин Царгорода 957 року зрозуміла безперспективність постанови автономної церковної ієрархії з подання Візантії, а «... тому домагалася латинських ченців. З цієї причини вона мабуть здержувалася від поширення християнства (у візантійському обряді) на Україні...» [26, с. 41]. Вчений наголошує, що, по смерті Лібутія, «цїсар Оттон, здогадно під натиском пригадок княгині Ольги, подбав про висвячення нового єпископа, ченця Адальберта...» [26, с. 39]. Невдачу місії останнього пояснює тим, що в час його прибуття «... у Києві панував уже князь Святослав...», а тому «... Адальберт вернувся з нічим» [26, с. 40].

Г. Лужницький підсумовує: «... три спроби охрестити Україну в латинському обряді не вдаються». Конкретизує мовлене так: «... перший латинський єпископ для України Лібутій вмирає, не побачивши навіть землі, на якій мав організувати церкву; другий Адальберт прибуває тоді, коли на престолі Української Держави княжить поганин, який старатися відродити поганську віру, і без успіху вертається назад; третє послі Апостольської Столиці прибувають на заклик... князя Ярополка і, коли здається, що ніщо вже не стоїть на перешкоді, щоб Україна безпосередньо прийняла, латинський обряд, вибухає війна (980 р.) і Київ займає князь-поганин Володимир. Вісім років по здобуттю Києва князь Володимир з цілою Україною і тодішніми її колоніями на півночі приймає християнство у візантійсько-слов'янському обряді. Українська Церква стає воротарем Вселенської Церкви на Сході» [26, с. 41].

Доктор богослов'я Ю. Федорів, розмірковуючи над проблемою християнізації Русі-України, зауважує на сильні позиції нової релігії вже за князя Ігоря (покладається на договори з греками, наявність у Києві соборної церкви святого Іллі); вважає, що для ширення вчення Христа були сприятливі обставини (відсутність багатой та розвиненої міфології, окремої касти поганських жерців) [55, с. 29-30]. Автор, не відкидаючи ймовірного навернення Ольги ще до поїздки в Константинополь, усе ж схиляється до свідчень руських і західних літописців [55, с. 31-32]. При цьому стверджує, що хрещення не було виключною ціллю подорожі княгині: «вона мусіла мати також і інші... пляни, про які літописець очевидно не знав. Про це здогадуватися можемо з того, що після її повороту відносини з Царгородом дуже похолодніли; значить... Ольга не осягнула всього, чого хотіла...» [55, с. 32]. Відсутність згадки про місію Адальберта до Києва у «Повісті минулих літ» пояснює тим, що «... літописець писав тоді, коли між Східною і Західною Церквами наступило цілковите роздвоєння, отже й не бажав згадувати, що наша Церква на самих початках мала зв'язки з латинською Церквою. Можливе також, що в оригінальному списку літопису така згадка була і лише пізніші переписувачі її пропустили» [55, с.33].

Оригінальне розв'язання проблеми християнського вектора Русі пропонує О. Прицак. Порівнюючи посольства Ольги і болгарського царя Бориса 100-ма роками раніше, вчений відзначає не лише подібне («перед остаточною домовленістю із Константинополем Борис також досліджував можливості Рима» [43, с. 217], а й відмінне в них. Останнє полягало в тому, що «папи Агапіт (946-955) і Іван (955-964) не дорівнювали Миколаєві I (858-867) або Іванові VIII (872-882), а благочестивий патріарх Полієвкт не мав нічого спільного із строгим теоретиком Фотієм, патріархом у 858-867 і 877-886 рр. Крім того, Ольга звернулася не до папи римського, а до саксонського короля Оттона I. Тут треба ще додати, що близько середини X ст. Візантія більше не цікавилася активним наверненням до християнства варварів, особливо коли йшлося про країни поза кордонами Римської імперії. Тоді ж ... не було розколу між Римом і Константинополем після офіційного возз'єднання 920 р.» [43, с. 217]. Окрім означених чинників релігійно-міжнародного характеру, дослідник виокремлює ще й людський, суб'єктивний, як-то: «Костянтин VII був неабияким прихильником Оттона I, якого у своїх «administrando imperio» називав «Великим» [43, с. 217]. І вже зовсім несподіване пояснення: «Можна припустити, що імператор Костянтин VII (або Роман II, оскільки він згадується у хроніці Адальберта) порадив Ользі – після того, як патріарх Полієвкт охрестив її, – попросити місіонерів у його друга Оттона I, на той час єдиного активного речника місіонерської діяльності у Східній Європі» [43, с. 217-218]. «Руську княгиню Ольгу, – підсумовує О. Прицак, – охрестив у жовтні 957 р. в Константинополі патріарх Полієвкт. Це було персональне приватне хрещення. Пізніше, коли Ольга захотіла охрестити свою

державу, вона звернулася до професійних місіонерів Оттона I, прислухаючись до поради візантійського імператора Костянтина VII» [43, с. 218].

Вагомим релігійознавчим надбанням української діаспори є фундаментальне дослідження М. Чубатого. Для нас вельми важливі авторські зауваги стосовно відмінностей між католицькою та православними церквами ще до розколу 1054 року. «Ріжниця та лежала, – стверджує вчений, – в основнім характері двох християнських культур, сходу і заходу. Візантійська культура IX століття... вже не була ані культурою Римлян [...], ані культурою старинних греків [...]. Саме... орієнтація Візантії внесла у християнську державу орієнтального духа деспотизму та признання деспотові права вирішувати всі справи включно зі справами віри» [57, с. 156]. В результаті східна церква вже «...в IX столітті була неспособна вести християнські місії, бо у Візантії трималися засади, що кожний нарід, який приймає християнство з Візантії [...], стає... підданим... візантійської держави...» [57, с. 156].

Рим, на противагу Константинополів, сприймав церкву «...установою Божою, понаднаціональною [...], не давав змогу ніякому монархові мішати у справи Церкви аж до такої міри, щоб... посягав на право вирішувати справи віри в інших християнських державах, а новонавернених трактувати як [своїх] підданих...» [57, с. 156-157].

«Візантійська християнізація викликала супротив новонавернених народів, які, боронячи свою суверенність, «... старалися і на церковнім полі відірватися від візантійського патріархату, домогаючись повної церковної самоуправи» [57, с. 156].

Натомість «...Церква на заході, – апологетично стверджує М. Чубатий, – своєю християнізаційною акцією помогла варварським народам... розвиватися у спільноту свободних християнських народів... під моральним проводом папи» [57, с. 156-157].

Чи усвідомлювали і враховували зазначені відмінності церковні володарі, котрі прагнули християнізації своїх народів? Згідно з дослідником, правителі Київської держави, як, попередньо, і Болгарії, орієнтувалися в церковно-геополітичному розкладі [57, с. 156].

Передусім, учений стверджує, що на середину X ст. «... перед нами Русь, уже напів християнська, напів ще поганська» [57, с. 170]. Християни – переважно прийшли населення, вищі стани; «місцевих мас християнська віра у Наддніпрянщині мабуть ще не...захопила...» [57, с. 170]. Історик-богослов заперечує як офіційну, так і потаємну християнськість Ігоря чи Ольги, позаяк у Русі «...існувала така свобода віри й толеранція для християнства, що... нема підстави думати, що... [вони] мусіли критися зі своїми християнськими переконаннями перед... підданими...» [57, с. 174]. До того ж помсти Ольги по смерті чоловіка заперечують її наверненість у Бога ще за життя Ігоря. «Немає сумніву, – переконаний учений, – що Ольга стала християнкою під впливом київського християнського оточення. Її християнство було глибоке, тому мусіло бути вислідом довгого часу» [57, с. 175].

Переконоаною християнкою княгиня стала в Києві, проте «...хрестилася та в Царгороді,... в році 955...» [57, с. 177]. Саме тоді Ольга здійснила першу подорож до столиці; а вдруге, «в році 957 в справах державних, дипломатичних» [57, с. 177]. Не виключено, що під час другої поїздки «...могли бути теж заторкнені справи евентуальної єрархії для Києва...» [57, с. 178].

Аналізуючи прийоми володарки Русі – 9 вересня та 18 жовтня 957 року, – дослідник зауважує на «...злегковаженні духовника Ольги, о. Григорія...» і робить далекосяжний висновок: «церковна політика Ольги... була дуже не по нутру візантійському урядові. Ольга не думала впускати на Русь цілим струменем грецькі церковні особи [...] о. Григорій міг бути Варягом і християнином лагінського обряду, як мало не всі Варяги, і тому його стрінув у Царгороді такий болючий афронт ...» [57, с. 178].

М. Чубатий констатує різке погіршення русько-візантійських узаємин із осені 957 року й називає вірогідні (з огляду на відсутність інформації про предмет перемовин у праці Костянтина VII) причини цього. По-перше, по хрещенню княгині «...візантійська церковна і державна влада бажала вести на Русі... місію, але на... умовинах, які... були неприємливі, може як – уведення грецької мови до церков на Русі, безпосередня залежність від... грецького архієпископа в Корсуні [...], недопущення місіонерів з... Тьмутарканського архієпископства, де вже була руська церковно-слов'янська мова, та з західних... держав, де вже було християнство слов'янського обряду [...] Русь, як терен християнізації, вимагала окремих, самостійних місійних засобів, яких Візантія не визнавала» [57, с. 180]. По-друге, Константинополь відкинув імовірний матримоніальний запит Ольги, котра «зломити хребет поганській партії... могла б [...] подруженням свого 15-літнього сина Святослава з «порфірородною дружиною» з цесарського роду...» [57, с. 180-181].

Відтак, «не сподіваючись від Візантії нічого доброго,... Ольга... звернулася на захід, до німецького короля Оттона I, щоби включити Русь церковно й політично в союз із західними християнськими державами» [57, с. 182].

Хоча вчений називає справу посольства володарки Русі до німецького монарха загадковою, все ж перелічує ймовірні його завдання: «... по-перше, це посольство Ольги було диверсією, зверненою проти Візантії. По-друге – воно відносилось до справи церковної єрархії для Русі. По-третє,... це посольство стояло у якомсь зв'язку з боротьбою двох партій на київському ґрунті» [57, с. 183]. На переконання Чубатого, в 959 році християнське угруповання в Києві доволі зміцніло і «... Ольга хотіла цю перевагу завершити доконаним фактом, поставленням ...католицького єпископа латинського обряду, залежного церковно від Риму, а політично опертого на допомогу німецького короля...» [57, с. 183]. Останній, – стверджує вчений, – засадничо позитивно відгукнувся на клопотання Ольги, проте католицька місія надто забарилася (через суперечку між гамбурзько-бременським єпископом Адальдагом і архієпископом Майнцу Вільгельмом: «...хто з них компетентний діяти на Русі» [35, с. 184]). Перевага християнської партії була тимчасовою: з утвердженням у Києві 20-літнього Святослава піднеслося руське поганство. Вчений припускає, що «... екстремні елементи з поганської партії, без згоди... Святослава, улаштували напад на посольство Адальберта у його поворотній дорозі, так що дехто з членів місії потерпів» [57, с. 184].

Кінцева оцінка діянь княгині – досить образна й умотивована переконаннями М. Чубатого; «...Ольга стоїть на перехресті релігійної та культурної історії Русі – України» [35, с. 186]. Вчений конкретизує попередню мовлене: по-перше, нова релігія в Русі була не настільки впливовою, щоби княгиня могла зважитися на примусову християнізацію країни; по-друге, християнство Ольги було характеристичним. «Християнство її часів, – пояснює вчений, – це вповні вселенське католицьке християнство. Для неї східні чи західні християни це [–] такі самі християни. Це ж мусіло виходити з самого складу християн тогочасної України. Християнами на Наддніпрянщині... були... в переважаючій кількості Варяги..., або... хрещені в Скандинавії... в латинським обряді..., або... навернені на християнство... в Візантії» [57, с. 186].

Цікавим, аргументованим бачиться висновок релігієзнавця: «...Руська Держава могла прийняти християнство в латинським чи східнім обряді [...]. На Русі ще тоді не було склонности ні до заходу, ні до заходу, не було теж упередження до латинського християнства, нехиті, випродуковані в пізніших часах. Тому для... Ольги зворот в одну чи другу сторону був радше справою політичної орієнтації і політичних догідностей брати єрархію для Русі з тої частини християнської церкви, що єрархічно пов'язані з Римом чи з Візантією» [57, с. 186-187]. На увагу заслуговує і така теза вченого: «... в тому часі на західних окраїнах держави було ще чинне християнство третього, слов'янського обряду з церковно-слов'янською мовою» [57, с. 186-187].

І. Власовський, піддаючи сумніву літописне повідомлення про хрещення княгині в Константинополі, а не в Києві, натомість підкреслює, що «...найголовнішим буде... той безсумнівний факт, що ... Ольга прийняла християнську віру з Царгороду, а не з Заходу» [6, с. 21-22]. Принагідно критично висловлюється стосовно тих католицьких істориків, які «... старанно вишукують та зараз же доволіно освітлюють всякі дрібні факти, щоби доказати постійні «взаємини України з Римом та змагання українських церковних і державних мужів відірватись від Греції а наблизитись до західного світу». Ці «змагання» починають ... вже від княгині Ольги, яка ... «нав'язала була контакт з Апостольською Столицею за посередництвом цесаря Оттона в справі хрещення України» [6, с. 22].

Чи міг католицький вектор порятувати Русь-Україну, посприяти її політичному й церковному самоствердженню? Відповідь автора – негативна; за аргументацією він звертається до професора Е. Вінтера (католика): «Римська імперія німецької народности й Латинська церква стояли тоді в подібному зв'язку, як Візантійське царство з Візантійською церквою. Кожний новий релігійний здобуток Латинської церкви рівночасно означав приєднання або підпорядкування до імперії й навпаки» [6, с. 22].

І. Власовський скептично ставиться до «місії Адальберта», називає її «епізодом»; задається запитанням: «... як могла княгиня приготувати таку зустріч єпископу Адальберту й місії його, висланцям Риму і цесаря Оттона I» [6, с. 22]. Мабуть, не багато вони важили для Києва.

«Нема сумніву, – підсумовує вчений, – що християнство за часів св. княгині Ольги ширилося завдяки прихильності [її] до нової віри... Якщо... Ольга не охрестила України-Русі, то, очевидно, тому не сприяли ще політичні й суспільні обставини державного життя...» [6, с. 22].

Вагому культурологічну цінність має доробок І. Шевченка. В розрізі нашої розвідки матеріалу в них – обмаль, але для розуміння підґрунтя русько-візантійських відносин зауваги автора – концептуальні. Передусім ідеться про самоідентифікацію Візантії, сприйняття її сусідами. «Упродовж більш як тисячолітньої історії своєї держави, – мовить учений, – візантійці розглядали її як спадкоємицю колишньої Римської імперії... Виходило, що Візан-

тія – це всесвітня імперія, що візантійські імператори – світові правителі, що візантійці – ... найцивілізованіший... народ [58]. Якщо варвари жадали увійти в сім'ю цивілізованих народів, то тільки «через християнство – єдино правильну ідеологію, монополізовану Візантією. Бо... візантійське християнство – і було суттю цивілізації» [58].

«Згідно з візантійською концепцією ієрархи правителів і держав, – зацентровує дослідник, – ... на чолі її стояв імператор, оточений підлеглими йому володарями, що вважалися ідеалізованими членами його родини: англійський правитель був йому тільки другом, болгарський – сином, руський – небожем, Карлові Великому було неохоче надано статус брата. Відповідно варіювалися й титули цих правителів: володар, владний правитель, король, навіть імператор. Але аж до XII ст. нікому з чужинців не було дозволено іменуватися... імператором римлян» [58] *****. Імперські претензії Візантії зовнішній світ визнавав упродовж більш як половину її історії; візантійські політичні концепції впливали на політичне мислення середньовічної Європи аж до XII ст. своїми символами влади – скіпетром, короною, державою, золотою всіячою печаткою – вона теж має завдячувати Візантії [58].

Християнізація вторувала шлях для пізнішої візантинізації. Вчений поділяє місії Константинополя на три категорії: військово підтримувані імператором; за урядової дипломатичної участі; діяльність офіційних місіонерів чи ревних добровольців. Зазначає, що попри відмінності, всі візантійські місії мали спільну визначальну складову: «місіонери головним чином зверталися до володарів і членів пануючої верстви – вони діяли «згори донизу» [...]. Хто б то не був [...] і як би він не діяв – сам їздив до Царгороду чи запрошував місіонерів до себе, – в кінцевому підсумку все зводилось до глави держави... через якого благодать Святого Духа сходила спершу на його родину, і тільки потім – на його народ» [58].

Знаковими є такі сентенції дослідника: «Варварського правителя, що мав бути охрещеним, щедро осипали дарунками [...]. Імператор був за хресного батька для правителя – новохрещенича [...]. Іноді такого правителя одружували з візантійською дамою високого роду. До охрещення такий правитель... дивився на землю ромеїв як на... обітовану, а опісля... почувався «часткою» імперії[...]», виявляв бажання «підкорятися нероз'ємній спільноті» візантійців і хотів (чи, принаймні, почувався до обов'язку) жити з ними і вічному мирі» [58]. Справді, як же не екстраполовати зазначені авторські положення на перипетії русько-візантійських взаємин за володарювання Ольги і, особливо, її онука Володимира!

Дати навернення княгині І. Шевченко не називає, лише обережно зауважує: «на 957 рік була вже християнкою... Мабуть, вона прийняла хрещення в Царгороді, де, в усякому разі, вже побувала правдоподібно у 946 р.» [58]. Особистий християнський вектор Ольги учений обумовлює низкою чинників і, зокрема, тим, що у другій половині IX ст. «...Візантія була на вершині політичної могутності» [58]. Водночас, «завдяки війнам, дипломатії й торгівлі київська правляча верхівка... була добре ознайомлена не тільки з показною релігією Візантії, а й з її дещо суворішим варіантом, що панував у наново скроєній Західній імперії, а також з ісламом, прийнятим 922 р. волзькими булгарами, та юдаїзмом, поширеним серед еліти недавно підкорених Русою хозарів» [58].

Культуролог трактує християнізацію Русі як останнє надбання східного патріархату; натомість «в середині X ст. церква, керована римським патріархатом, могла з гордістю оглянутись на свою успішно проведену місіонерську діяльність» [58] і попереду мала блискуче майбутнє. Вчений не пояснює, чому Русь не потрапила під Римську релігійну юрисдикцію, лише зазначає: «впродовж другої половини X ст. і значної частини XI ст. вищі класи Києва не вважали латинське учення порочним. Хай княгиня Ольга й була охрещена у Царгороді, однак у 959 році, задовго до того, як у Києві остаточно вкорінилася візантійська ієрархія, вона проводила переговори з Оттоном I про приїзд у її країну латинського місіонера зі священниками [...]. Місія Адальберта закінчилася нічим за загадкових і трагічних обставин, однак у тому, що вона була, сумнівів немає» [58]. Суттєво, що й після охрещення Русь ще довго релігійно мирно спілкувалась із Заходом.

Отож українські вчені одностайні у визнанні як посольства Ольги до Оттона I, так і спорядженої ним християнської місії. Водночас констатуємо суттєві розбіжності в тлумаченні намірів княгині та чинників невдачі Адальберта.

І. Огієнко та М. Грушевський вважають, що володарка Русі не запрошувала латинських священників, позаяк відправила посольство винятково в політичних цілях (про превалювання політичних завдань у київських дипломатів говорить і Н. Полонська-Василенко). М. Грушевський заперечує наявність у Ольги прагнення християнізувати Русь за відсутності для цього належних передумов (із ним погоджується І. Власовський, який скептично називає

***** Титулатура Imperator Romanorum з'явився на Заході в 982 р., але лише Фрідріх I Барбароса вирішив, що двох римських імператорів бути не може і став називатися імператором гех Graecorum [58].

Адальбертову експедицію епізодом). І. Огієнко зацентровує на недоречності розмірковувань стосовно католицького вектору княгині, оскільки в ті часи Греція і Рим церковно ще не розійшлися.

Екзотичною є версія О. Прицака щодо звернення княгині до німецького короля за порадою візантійського імператора (буцім-то в останнього бракувало місіонерів!).

Натомість решта дослідників (І. Крип'якевич, М. Брайчевський, В. Галаган, Р. Іванченко, В. Ричка, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, С. Томашівський, І. Нагаєвський, І. Кузич-Березовський, Г. Лужницький, Ю. Федорів, М. Чубатий, І. Шевченко) солідаризуються у баченні витоків звернення княгині до німецького монарха (вслід невдалих перемовин Ольги з Костянтином VII у 957 році щодо статусу руської церковної організації); мети київського посольства (запровадження останньої за сприянням Оттона I та Риму). Звісно, є й відмінності в розумінні стратегій княгині, трактуванні сутності та практики Східної й Західної церков (особливо виразно це простежується в працях І. Кузича-Березовського та М. Чубатого).

Київську поразку Адальберта дослідники вбачають у співдії низки чинників, як-то: небажання Оттона I надати жаданий (незалежний) статус руській церковній організації; «ревність» і брутальність оттонових священиків; затримка місії, котра стала недоречною в новій геополітичній ситуації; державний переворот у Києві (поразка християнської партії з вокняжінням Святослава); русько-візантійське порозуміння зі сходженням на трон Романа II; охрещення Ольги за грецьким обрядом, а відтак, самоідентифікація княгині з ідеалізованою візантійською правлячою родиною. В кожного з істориків превалюють у поясненні деякі з означених чинників.

Сучасні вітчизняні релігієзнавці (А. Колодний, П. Яроцький, Б. Лобовик) першопричини поразки Ольги вбачають у тому, що вона, як і Аскольд, зверталася за допомогою до Константинополя або Риму. Це викликало супротив патріотичних сил, оскільки загрожувало суверенності Русі. Учені вважають упередженим твердження, ніби Київська держава прийняла християнство від Візантії: Володимир і його наступники трималися кирило-мефодіївської традиції (політична незалежність Русі під церковною зверхністю Константинополя).

Згадаймо й про праці не діаспорних, а просто зарубіжних дослідників, які переймалися історією Київської Русі!

Комплексним використанням джерел (грецьких, латино-німецьких і руських), своєрідною інтерпретацією відомостей із них вирізняється стаття французького дослідника Ж.-П. Арін'йона. До руських хронік автор закликає ставитися обережно, позаяк вони «... доносять до нас только эхо... событий, засвидетельствованных современными греческими или латинскими источниками...» [1, с. 118].

Учений, апелюючи до оповіді імператора, заперечує ймовірність охрещення володарки Русі як у Києві в 955 році, так і в Константинополі в 957 році (про другу поїздку княгині – не йдеться). При цьому наголошує: «... невозможно представить, чтобы Константин VII..., рассматривавший себя как «христа среди апостолов», упустил возможность упомянуть о крещении при его дворе, с его участием в качестве крестного отца [...] Константин VII... называет... русскую княгиню только ее языческим именем Эльга...» [1, с. 120]. Натомість уважає, що вона прийняла хрещення наприкінці 959 року в Києві від візантійських або місцевих (грецьких чи слов'янських) священиків [1, с. 124]. Припускає, що «... Скилица—Кедрин и Зонара могли объединить посещение Ольгой Константинополя в 957 г. и её крещение в 959 г.... поскольку крещение русской княгини в императорской столице льстило «греческому ортодоксальному патриотизму» византийских интеллектуалов XI и XII вв. Русские авторы XI в. принадлежавшие к церковной среде, зависящей от вселенского патриарха, могли сделать ту же ошибку [1, с. 124].

Французький дослідник Ж.-П. Арін'йон заперечує релігійний підтекст як поїздки княгині до Константинополя 957 року, так і її посольства до Франкфурта 959 року. Натомість американський учений українського походження Г. Вернадський наголошує, що і від Костянтина VII, і від Оттона I вона домагалася автокефальної церкви.

Постає питання: якщо не для хрещення, то задля чого їздила княгиня в Константинополь? На думку Ж.-П. Арін'йона, – «... санкционировать соглашение... и торжественно признать главное место, отныне занимаемое Русью в дипломатической расстановке в Северном Причерноморье. Но для этого с русской точки зрения... необходимо заключить... матримониальный союз» [1, с. 119]. Позиція двору в цьому визначалася Костянтином VII, який у трактаті «Про управління імперією» засуджував шлюби порфирогенітів із варварськими зверхниками. Відмова василевса спричинила погіршення русько-візантійських

узаємин, і персональне хрещення княгині відбулося зі сходженням на трон Романа II. Незадовго до цього вона відправила посольство до Оттона I.

Ж.-П. Арін'йон стисло викладає версії Ф. Фортинського, М. Присьолкова, А. Воронова, Є. Голубинського та Б. Рамма [1, с.121] щодо завдань київської експедиції. Підкреслює, що «... Ольга отравила свое посольство к королю Германии, а не в Рим. Однако создание новой епархии зависело от папы [...]». Следовательно, в 959 г. король Оттон не мог удовлетворить своей властью ходатайство русской делегации в том виде, как нам об этом сообщают немецкие источники» [1, с.121]. Учений стверджує, що уважне прочитання останніх уможливило таку точку зору: «... у русских не было ни большого и искреннего желания принять христианство, ни получить латинскую церковную иерархию. Поэтому «Либуций... задержал отъезд в свою епархию более чем на год, а... его преемник Адальберт... не считал это назначение почетным... По прибытии в Киев германский миссионер... быстро понял, что все его усилия будут напрасны, и тотчас же отправился в обратный путь» [1, с. 121-122].

Отже, дослідник заперечує релігійний підтекст посольства Ольги до Оттона I; для нього переконливо є гіпотеза про налагодження торговельних зносин і укладення з Німеччиною договору, аналогічного відповідним угодам між Руссю та Візантією [1, с. 122]. «Но в Западной Европе X в., – пояснює історик, – организация товарообмена с иностранными государствами решительно отличалась от византийской практики, поэтому переговоры не имели успеха...» [1, с. 122-123]. Згідно з його версією «місія Адальберта» була ініціативою Оттона I, котрий «... использовал прибытие русской делегации..., чтобы отправить в Киев миссионера и показать папе, что он de facto осуществляет императорские прерогативы в том виде, как их интерпретировали императоры Запада со времени Карла Великого» [1, с. 122]. Та посланці майбутнього імператора прибули запізно (настало чергове русько-візантійське порозуміння) і «впоследствии, – стверджує Ж.-П. Арін'йон, – не известно о какой-либо новой серьезной попытке латинской церкви подчинить Русь вплоть до XIII в.: политико-религиозные отношения с Западом в отличие от торговых связей останутся эпизодическими» [1, с. 124].

Г. Вернадський – американський учений українського походження (син першого президента Всеукраїнської Академії Наук) – підкреслює, що кожен із новонавернених слов'янських народів прагнув, із огляду на «... тісний зв'язок між церквою і державою у Візантії...», «... обмежити... владу патріарха. Тому слов'янські лідери ... намагалися організувати свою церкву у вигляді автокефальної інституції. Як попередній крок вони наполягали на її існуванні як національної одиниці – діоцезу патріарха Константинопольського, очолюваного митрополитом або архієпископом» [4, с. 555]; [3, с. 49]. Охрещення княгині Ольги зміцнило християнську партію в Києві, та, водночас, активізувало язичницьку. Остання «... не могла запобігти її особистому наверненню, але ... перебувала в опозиції до навернення народу доти, поки руській церкві не буде гарантовано повну автономію» [4, с. 556]; [3, с. 49-50].

Дослідник вважає, що в 957 році Ольга клопоталася в Константинополі про автономію церковної організації на Русі. Відмова Константинополя змусила її повторити політику болгарського хана, «... звернувшись до Заходу – в її випадку до імператора священної Римської імперії Оттона I» [4, с. 556]; [3, с. 49-50]. Г. Вернадський погоджується з М. Присьолковим, що провал місії Адальберта «... мав бути результатом нерозуміння між Ольгою і Оттоном I. Ольга зажадала, щоби Київську церкву було організовано як автономний діоцез під орудою архієпископа або митрополита. Оттон послав до неї лише єпископа з обмеженими повноваженнями; Церква мала бути організована, як проста єпархія під повним контролем германського духовенства, що уявлялося неприйнятним для русів» [4, с. 556]; [3, с. 50]. І ця «невдача Ольги у забезпеченні національної організації для руської церкви, – переконаний учений, – вилася у піднесення язичницької партії» [4, с. 556]; [3, с. 50].

* * *

Поданий у результаті історіографічного екскурсу розвій оцінок, розмаїття версій уможливають власне бачення проблеми. Наша візія не претендує на оригінальність, істинність, є лише вислідом роздумів на основі прочитання джерел і співставлення аргументів учених.

По-перше, для нас беззаперечним є висновок наукового загалу про автентичність і правдивість німецьких латиномовних хронік. Водночас лише ті дослідники, котрі співставляють їх із руськими літописами (хоч і явно переобтяженими легендами, домислами) та візантійськими джерелами, спроможні запропонувати найвірогіднішу реконструкцію подій.

По-друге, найобґрунтованішим є судження тих істориків, які мовлять про варязькість

Ольги, її первісне язичництво, сприйняття християнства з переконання, а не просто задля освячення влади *****.

По-третє, дотримуємося версії про дві поїздки княгині до Константинополя: перша – 957 року (про неї оповідає у своєму трактаті Костянтин Багрянородний, а руські літописи датують 955 роком); друга – за імператорства Романа II, орієнтовно 960 року. Ймовірно, що наріжною проблемою в перетрактаціях із василевсами була церковна, тобто – ствердження церковної організації на Русі та її статус. Саме нерозв'язання означеної проблеми зумовило звернення до німецького короля.

По-четверте, невдача латинської місії зумовлювалася кількома чинниками: 1) русько-візантійським компромісом 960 року (листовні пропозиції занепокоєного русько-німецьким порозумінням Романа II увінчалися другою поїздкою Ольги на береги Босфору й охрещенням патріархом); 2) «місія Адальберта» і для Оттона I, і для Ольги була козирною картою в боротьбі за прихильність Візантії, та остання виявилася спритнішою і щоби втримати Русь у сфері свого впливу, пішла на певні поступки Києву і на конфронтацію з Франкфуртом; 3) Ольга після офіційного хрещення (другого оглашення; перше оглашення, згідно з літописами [37, с. 32], [41, с. 242], [47, с. 298], відбулося в 954-955 році, проте не в Царгороді, за літописом, а у Києві) в силу тодішніх пануючих політичних концепцій сприймала себе ідеалізованим членом імператорської родини й мусила зрестися попередніх намірів стосовно місіонерства латинських священників. А без воєнної підтримки Києва, за ворожості русичів (не виключені й надуживання ревних місіонерів) експедиція Адальберта спіймала облизня; 4) непереконливою здається гіпотеза про державний переворот як визначальний фактор поразки єпископа: вольова та владна Ольга й після 964 року (а йдеться ж про 962 рік) впливала на перебіг подій; 5) не виключено, що пропозиції Оттона I нагадували Ользі умови Костянтина VII в 957 році.

По-п'яте, не варто говорити про католицький чи православний вектор княгині, позаяк офіційно християнська церква була ще єдиною. Мають рацію ті вчені, котрі вказують на готовність Ольги сприйняти хрещення (на вигідних умовах) як від Риму, так і від Візантії.

По-шосте, переконані, що княгиня не тільки прагнула повернути Русь у христів віру, а й діяла задля цього. Пригадаємо слова Ольги, мовлені Святославу: «...аще ты, о сыну мой, истинно прилепишися любви Господа Иисусь Христа и во имя Его крестишися, и тогда людие твои вси, видѣвши твое предначинаніе ко благочестію, радующеся вси безо всякого прекословія едино елено общници ти будут таковыя великия благодати...» [41, с. 255]. Тобто приклад і примус володаря мали спрацювати (чи не так сталося за Володимира Святославовича?). Гадаємо, що не так опір поганського князя, як інтриги Візантії (мабуть, Ольга так і не дочекалася виконання обіцяного) завадили християнізації Русі. Не без втручання ж Константинополя невдало завершилася чергова, за Ярополка Святославовича, спроба її навернення за латинським обрядом.

По-сьоме, висловлюючи різні гіпотетичні судження, однозначно можемо говорити лише про те, що княгиня мала чіткий християнський вибір, імовірно, що її торги з Константинополем і Римом насправді були боротьбою за втілення в Русі ідей первісного християнства – національної церкви. «Послѣ свойй великой бабки, по пути, ею проложенному, – своего часу підсумовував В. Пархоменко, – св. Владимиру было гораздо легче дѣйствовать въ насажденіи и утвержденіи на Руси христіанства» [34, с. 21].

1. Ариньон Ж.-П. Международные отношения Киевской Руси в середине X в. и крещение княгини Ольги / Ж.-П. Ариньон // Византийский временник. – М., 1980. – Т. 41. – С. 113–124.

2. Брайчевський М. Ю. Твори. Т.1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / М. Ю. Брайчевський / упоряд., передмова, наук. редагування і анотований покажчик Ю. В. Кухарука. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 720 с.

3. Вернадский Г. В. Киевская Русь: пер. с англ. / Г. В. Вернадский. – Тверь; М.: Леан: Аграф, 2000. – 448 с.

4. Вернадський Г. Київська Русь / Г. Вернадський // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 553–590.

5. Высоцкий С. А. О дате поездки посольства Ольги в Константинополь / С. А. Высоцкий // Древние славяне и Киевская Русь. – К., 1990. – С. 154–161.

***** Перше і найаргументованіше розвінчання болгарської версії походження Ольги (за Леонідом (Кавеліним) [22]) – у І. Малишевського [27].

6. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. Т. 1. X–XVII ст. / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1955. – 294 с.
7. Галаган В. Княгиня Ольга / В. Галаган // Історія України в особах: IX–XVIII ст. / В. Замлинський (кер. авт. кол.), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. – К.: Україна, 1993. – С. 33–39.
8. Голубинский Е. История Русской Церкви. Том I. Периодъ первый, кіевскій или до-монгольскій. Первая половина тома [Електронний ресурс] / Е. Голубинский. – М.: Университетская типография, 1901. – 958 с. Режим доступа: <http://www.odinblago.ru/golubinskiy/>
9. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М.: Госполитиздат, 1953. – 567 с.
10. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т. 12 кн. Т. 1 / М. С. Грушевський / ред.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – 736 с.
11. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви / Д. Дорошенко. – Вінніпег: Видання Наукового Товариства при Колегії св. Андрея в Вінніпегу, 1949. – 102 с.
12. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко; передм. І. О. Денисюка. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.
13. Іванченко Р. Княгиня Ольга: На перехресті історичних доль: наук. вид. / Р. Іванченко; Київ. міжнар. ун-т. – К., 2002. – 45 с.
14. Іванченко Р. П. Отрута для княгині: роман / Р. П. Іванченко. – К.: Спалах ЛТД, 1995. – 464 с.
15. Історія релігії в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін., за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Знання, 1999. – 735 с.
16. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. Б. Лобовика. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1996. – 384 с.
17. Карамзин Н. М. История государства Российского: репринт. воспроизвед. издания 1842-1844 гг. в трех книгах с примечаниями. Кн. 1. Т. 1–4. / Н. М. Карамзин. – М.: Книга, 1988. – Т. 1. – С. 1–155.
18. Карамзин Н. М. История государства Российского: репринт. воспроизвед. издания 1842-1844 гг. в трех книгах с примечаниями. Кн. 1. Т. 1–4. / Н. М. Карамзин. – М.: Книга, 1988. – Примечания к т. 1. – С. 1–155.
19. Карташов А. З історії Руської церкви / А. Карташов // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 221–271.
20. Крип'якевич І. Велика історія України / І. Крип'якевич // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 92–101.
21. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. І Королева Олена-Ольга-політик, реформатор і господар Русі-України / І. Кузич-Березовський // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 102–145.
22. Леонід (Кавелін). Откуда родом была вѣлікая княгиня русская Ольга [Електронний ресурс] / о. Леонід (Кавелін) // Русская старина. – 1888. – № 7. – С. 215–224. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/bookreader/book199777/#page/30/mode/1up>
23. Литаврін Г. Дипломатія руської княгині Ольги / Г. Литаврін // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 311–378.
24. Лихачёв Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение / Д. С. Лихачёв. – М.; Л.: Акад. наук СССР, 1947. – 499 с.
25. Лотоцький О. Охрещення Ольги. Нарис історії автокефальних церков / О. Лотоцький // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 62–64.
26. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії української церкви / Г. Лужницький. – Філадельфія, 1954. – 724 с.
27. Малишевський І. Походження руської княгині Ольги Святої / І. Малишевський // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 151–203.
28. Нагаєвський І. Рівноапостольна свята Ольга-Олена княгиня й володарка Русі-України. В 1000-річчя її хрещення: іст. нарис / І. Нагаєвський. – Філадельфія: Америка, 1959. – 39 с.
29. Назаренко А. В. Ещё раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь: источно-коведческие заметки [Електронний ресурс] / А. В. Назаренко // Древнейшие государства Восточной Европы: материалы и исследования. – М., 1992–1993. – С. 154–168. – Режим доступа: http://liberea.gerodot.ru/a_quest/nazarenko.htm
30. Назаренко А. В. Когда же княгиня Ольга ездила в Константинополь? / А. В. Назаренко // Византийский временник. – М., 1989. – Т. 50. – С. 66–83.
31. Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков: тексты, перевод, комментарии / А. В. Назаренко. – М.; СПб.: Наука, 1991. – 239 с.

32. Назаренко А. В. Русь и Германия в IX–X вв. [Электронный ресурс] / А. В. Назаренко // Древнейшие государства Восточной Европы: материалы и исследования. – М., 1994. – С. 1–138. – Режим доступа: http://liberea.gerodot.ru/a_quest/nazarenko.htm
33. С. 1–138. – Режим доступа: http://liberea.gerodot.ru/a_quest/nazarenko.htm
34. Огієнко І. І. Українська Церква: нариси з історії української православної церкви: у 2 т. Т. 1–2 / І. І. Огієнко. – К.: Україна, 1993. – 284 с.
35. Пархоменко В. А. Древнерусская княгиня святая равноапостольная Ольга. Вопрос о крещении её [Электронный ресурс] / В. А. Пархоменко. – Киев: Типография С. В. Кульженко, 1911. – 26 с. – Режим доступа: <http://pskoviana.ru/images/files/parhomenko/index.html>
36. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 472 с.
37. Плахонін А. Г. Адальберт Магдебурзький / А. Г. Плахонін // Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. А–В. – С. 34.
38. Повесть временных лет: материалы к практическим занятиям по истории СССР / сост. А. Г. Кузьмин. – М.: Типография МГПИ имени В. И. Ленина, 1979. – 79 с.
39. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 1. До середини XVII ст. / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – 640 с.
40. Полонська-Василенко Н. Ольга, велика княгиня України-Русі / Н. Полонська-Василенко // Вісник: суспільно-політичний щомісячник. – Рік IX. Ч. 10 (84). – 1955. – С. 16–21.
41. Полонська-Василенко Н. Ольга, велика княгиня України-Русі / Н. Полонська-Василенко // Вісник: суспільно-політичний щомісячник. – Рік IX. Ч. 11 (85). – 1955. – С. 18–23.
42. «Похвала княгині Ольги, како крестися и добръ поживе по заповѣди Господни» / Якова Мніха // Степенная книга (житіє святої Ольги) // Ричка В. Княгиня Ольга / В. Ричка. – К.: Альтернатива, 2004. – С. 225–287.
43. Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. / М. Д. Приселков. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1913. – 414 с.
44. Прицак О. Коли і де хрестилася Ольга / О. Прицак // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 203–220.
45. Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XV веках [Электронный ресурс] / Б. Я. Рамм. – М.; Л., 1959. – 282 с. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/17_r/am/m_0.htm
46. Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства / О. М. Рапов. – М.: Высш. шк., 1988. – 416 с.
47. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.: Киевская Русь и исторические судьбы восточных славян. К 1500-летию Киева / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1982. – 589 с.
48. Ричка В. Княгиня Ольга / В. Ричка. – К.: Альтернатива, 2004. – 336 с.
49. Сахаров А. Дипломатія княгині Ольги / А. Сахаров // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 271–311.
50. Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси: Зарождение древнерусской дипломатии / А. Н. Сахаров. – М.: Педагогика, 1987. – 128 с.
51. Соловьев С. М. Сочинения: в 18 кн. Кн. 1. Т. 1–2 / С. М. Соловьев; отв. ред.: И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев; вступ. ст.: Н. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев. – М.: Мысль, 1988. – 797 с.
52. Титмар Мерзебургский. Хроника // Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков: тексты, перевод, комментарий / А. В. Назаренко. – М.; СПб., 1991. – С. 138–143.
53. Тихомиров М. Н. Древняя Русь / М. Н. Тихомиров; предисл. М. Т. Белявского. – М.: Наука, 1975. – 429 с.
54. Томашівський С. Історія Церкви на Україні / С. Томашівський. – Філадельфія: З друкарні Америки, 1955. – 159 с.
55. Туптало (Ростовський) Дм. Житіє і успіння святої праведної великої княгині руської Ольги, нареченої у святому хрещенні Оленою, баби великого князя Володимира: з рукописних Четій та літописів різних зібрань коротко / Дм. Туптало (Ростовський) // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 16–34.
56. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Федорів. – Торонто, 1967. – 364 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1952/file.pdf>
57. Хроника Региона Прюмского с Трирским продолжением // Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков: тексты, перевод, комментарий / А. В. Назаренко. – М.; СПб., 1991. – С. 103–109.

58. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1 (до р. 1353) [Електронний ресурс]/ М. Чубатий. – Рим; Нью-Йорк: Видання Українського католицького ун-ту, 1965. – 816 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2084/file.djvu>

59. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: нариси з історії культури до початку XVIII століття [Електронний ресурс]/ І. Шевченко. – Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Акад., 2001. – 250 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ishevch/ishev.htm>

В статье рассмотрена одна из самых дискуссионных проблем правления Ольги – христианский выбор княгини – в наследии ученых XIX-XX столетий. В результате историографического экскурса раскрыты взгляды исследователей на ключевые аспекты проблемы: причины отправки киевского посольства к немецкому королю Оттону I, его задачи; предназначение «миссии Адальберта» и ее исход; наличие или отсутствие христианского вектора в княгини Ольги.

Ключевые слова: княгиня Ольга, король Оттон I, императоры Константин VII и Роман II, Русь, Византия, Рим.

The article deals with one of the most controversial problem with the Olga's rule – Princess' Christian choice – in the scientists' works of XIX-XX centuries. As a result of historiographical excursion views of researchers to the nodal aspects of the problem are revealed: the factors that have led Kiev's Embassy to the German king, its task; the essence of «Adalbert's mission», its outcome; the availability or absence of the Christian vector at the ruler of Rus.

Our vision does not claim to originality, truth – it is only a result of thoughts based on reading sources and comparing the scientists' arguments.

Firstly, for us is unconditional scientific public opinion on the authenticity and veracity of the German Latin-speaking chronicles. However, only those researchers that compare them with the Rus chronicles and Byzantine sources, are able to offer the most likely reconstruction of events.

Secondly, we stuck to the version of two princess' trips to Constantinople: the first – in 957; the second – for Roman II rule, approximately in 960 year. It is likely that the corner problem in negotiations with basileus was a church, that is – upholding the church organization in Rus and its status. This definite unsolved problem caused the appeal to the German king.

Thirdly, the failure of Latin mission was predetermined by several factors: 1) Rus-Byzantine compromise in 960 (epistolary offers troubled by Rus-German understanding Roman II was crowned Olga's second trip to the Bosphorus shores and christening the patriarch); 2) «Adalbert's mission» was a trump card for Otton I, and Olga in the fight for the affection of Byzantine Empire, and the latter was quicker to keep Rus in its sphere of influence, went to some concessions to Kyiv and to confrontation with Frankfurt; 3) Olga after the official baptism because of the prevailing political concepts was perceiving herself idealized member of the royal family and was forced to renounce earlier intentions toward Latin missionary priests. Without military support of Kyiv Rus with Rus hostility Adalbert's expedition was failed; 4) It seems unconvincing hypothesis about the coup as a determinant of Bishop defeat, strong-willed and powerful Olga after 964 year (and it is also about 962 year) influenced the course of events; 5) it is possible that Otton's I proposals reminded Olga Constantine VII conditions in 957 year.

Fourthly, we do not talk about the Catholic or Orthodox princess' vector, as officially Christian church was still single. Generally those scholars who indicate Olga's willingness to accept baptism (under favorable conditions) from Rome and Byzantine Empire are right.

Fifthly, believe that the princess was not only sought to turn Rus into the Christian faith, but also acted for the sake of it. We believe that not pagan's prince resist but intrigues of Byzantine Empire (probably Olga had not awaited for the promised performance) prevented the Christianization of Rus. Not without Constantinople interference that unsuccessfully completed another, by Yaropolk Svyatoslavich, attempt to converse it according to the Latin rite.

Sixthly, expressing different hypothetical judgment can definitely say only that the princess had a clear Christian choice probably that her auctions with Constantinople and Rome were really the struggle to implement the ideas of primitive Christianity in Rus – the national church.

Key words: Princess Olga, King Otto I, Emperor Constantine VII, Emperor Roman II, Christianity, Rome, Byzantine Empire, Rus.